

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

HATODIK ÉVFOLYAM.

VII^{ik} füzet.

1875.

Julius.

I.

A zsidóság fejlődése és az apokalyptikus irodalom

Ujszövetségi bibliánk porlepte könyvét: a Jánosi Jelenéseket s a vele rokon irodalmat szándékozom tárgyalni e sorokban. A többi bibliai könyvvel való foglalkozás is kiment már a divatból, mennyivel inkább a címzettel; azt hiszem, hogy az egyházi tanításokban, a magán, házi vallásos épületekben is legutóljára kerül rá a sor. S ez nem azért, mert véletlenül leg hátul van a kánonban.

Trágikus sorsa volt e könyvnek. Félvilág helyezte benne egykor vágyait, reményét, hitét, üdvét. Kiknek semmijük sem maradt már ez életben, jól esett megnyugodniok azon tudatban, hogy a jelenések könyve szerint pusztítóikra pusztulás, ítélőikre ítélet várakozik. A szerencsétlenek tán megelégedéssel hallgatták vészangyalainak suhogását, paripáinak toporzékolását. Majd meg a tudós világ figyelme irányult felé; Egy Hugó Grotius, egy Newton foglalkoznak vele.

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

20

Ma mindez megváltozott. Meglehet engem is a részvét, e szép emberi tulajdon, melyel az elhagyottak iránt vagyunk, vonzott felé, hogy letörüljem porleplét s olvassam halvány lapjait. Meg lettem jutalmazva munkámért. Az apokalyptikus irodalom, melynek a Jelenések könyve csak egy láncszemét alkotja, előttem oly feladatot töltött be, mely magának az emberiség fejlődésének képezi egy láncszemét : a zsidóságot kapcsolja össze a keresztyénséggel,

Minden gyermek tudja azt már ma, ha ugyan elfeledése nincs célba véve, hogy a keresztyénség, a zsidóság, a vallás e klasszikus földén jött létre. A létrejövés, a merev zsidóságból keresztyénné levés fokozatait tárgyalom én a következő sorokban. Azt keresem, hogy az egyszer megszületett monotheistikus eszme, mi hatást tett népére, viszont ennek tettei mi befolyással lőnek vallásos eszméinek módosítására. A tettek és gondolatok kölcsönhatása, az ennek folyamán létrejött újabb, meg újabb alakulás volt a feladat, melyet megérteni s leírni töreksem. Félek, hogy az utóbbi hiányosabb lesz az elsönél. Sok oly dolgot csak érintenem, mintegy feltételeznem kell, hogy olvasóm ismerni fogja, melyet pedig más idők, más körülmények közt tüzetesen tárgyalni előnyös lenne.

Csak egy föltétel ellen akarok még tiltakozni itt. Az ellen nevezetesen, hogy ha a keresztyénség a történeti események folyamában, a zsidó gondolkodás és tettek kapcsában a fejlődés törvénye szerint jött létre : akkor az alapító Mester személyes munkássága igen csekély fokra száll alá. Im ezt én nem állítom. Sok oly dolgot ösmerünk már most a történetben, melyet, ha bennünket oda állítottak volna, hogy csináljuk meg, minden utólagos jól értesülésünk mellett sem levénk képesek végrehajtani. A korszak alkotó nagy egyéniségek lánglelkét, isteni eredetét nem utánozhatja emberi mesterség — s nekünk az utódoknak csakis a gondolkodás, a megértés, a crédókba való beillesztés munkája marad fön. Hiszem egyébiránt, hogy e tekintetben nem is fog megütközni olvasóm.

I.

A Jelenések könyve, e per excelentiam apokalypsis nem áll magában az irodalomban, sőt egy csoport rokonkönyv sorakozik mellé. Ezekkel együtt közös jellemző tulajdonaikért valamennyien apokalyptikus irodalmi termékeknek neveztetnek. Két világnézet közös határán állnak ezen művek, a zsidóén és a keresztyénségen. Egy részök még határozottan zsidó, másik már bevallott keresztyén a nélkül, hogy akár egyik, akár másik közös nevét megtagadná!

Mindenesetre rugalmas fogalomnak kell lenni az apokalypsisnek. A név a görög αποκάλυψω-tól jő a mi leleplezést, fölfedezést jelent. Egyébként zsidó viszonyok, gondolkodás, közélet szülötte. A kor-számlálásunk előtti két utolsó század alatt a görögnyelv szilárd gyökeret vert Palestinában. A tisztán zsidó irodalmi munkák is e nyelven irattak, mint ezt az ó-szövetség ugynevezett apokrifus könyveinél élénken tapasztaljuk. A zsidó nyelv maga nem halt ugyan még ki, de elkorcsosult, keveredett az aram dialektussal, a zsidónak közel rokonával. Jézus életében e kevert zsidó nyelv volt a nép nyelve, irodalmi művei pedig jobbára a görögön készültek.

Az apokalypsis elnevezés alkalmaztatván egyszer a valóságos irodalomra, általában az isteni titkoknak leleplezését kívánja érteni. Az emberi élet változatos sorsában mindig élénk kutatás tárgyát képezte a kérdés, vajon mit határozott felölünk életünk s halálunkszabados ura, miként kívánja intézni jelenünket, miként végzett jövőnk felől. Az az apokalyptikus, ki e kérdésekre feleletet ad, természetesen olyat, mely illető kor közfogalmainak, reményei és hitének legjobban megfelel. Természetesen csak azon apokalyptikus munkák tarthatták fenn magokat, melyek e kontaktust az író belátása s a közönség közhite közt megőrizték. E szerint nem pusztán az író jellemzi előttünk a felfogás, melyet kifejt, de épen úgy korát, ennek közönségét, ennek vallásos nézeteit, műveltségi fokát.

Már csak az eddigiekből is látható, hogy az apokalyptikus fogalom nem volt teljesen új dolog a Jánosi Jelenések

könyve keletkezése idejében Istennek az emberiség elől elrejtett titkait, az embereket illető végzéseit a zsidóság régebbi életében és szakaiban volt keresni s napfényre hozni. Az ó-szövetségi prófétáknak tulajdonkép szinte ebben állt feladatuk annyira, hogy ha csak a szavak jelentésénél maradnánk meg, az apokalyptikus és a próféta alatt egy és ugyanazon személyt kellene értenünk.

Történetileg azonban e két fogalom határozott megkülönböztetést nyert. Jó részben e különbség megállapítása lesz egyik feladatunk jelen tanulmány körében; azon eszmei fejlődés kimutatása, mely az apokalyptikust a próféta fölé helyezé; azon evolutio figyelemmel kísérése, mely a zsidóságot a keresztényiséghez fokról, fokra közelebb hozá,

Különös nép volt ez a kis zsidó nép mindenha. Ázsia roppant birodalmai : egy Assiria, Chaldea, Perzsia mellett s a nemkevésbé hatalmas Egyptom mellett saját, néhány mértföldi területen, pár millió lakosával nem csak nemzeti függetlenségről álmodozott, hanem arról is, hogy ő fog egykor törvényt szabni a világ valamennyi birodalmának. Ez eszme oltá belé a nagyratörő vágyakat s az annyira vérébe ment át, hogy a sors csapásai alatt bár mindent veszített, ez eszméhez, vallásához fanatizmussal ragaszkodott. Minden idők érdekes pszichologiai tüneménye marad a zsidóság élete.

E vallásos eszme alapvonásai a következőkben állanak. Kebelében támad azon világra szóló gondolat, hogy egy az Isten mindenek alkotója. Nem tudom igaz-e az, hogy minden nagy gondolat a szivből jő; de annyit bizonyosnak tartok, hogy a nagy, új gondolatokat a sziv, az érzelem ragadja meg igazán. Nem okoskodunk az új szülött fölött, honnan jött, mi lesz belőle, e kérdések eszünkbe alig jutnak; pusztá birása már magában boldogít. Az e n y é m é r z e t e s szava tódul hasonló körülmények közt ajkunkra s nem hogy kitérni, mások tulajdonává tenni sietnénk, inkább fedezgetjük, tagargatjuk, korlátokat vonunk körüle, hogy más észre ne vegye, el ne sajátítsa; mert mihelyt többé, akkor nem egészen a miénk immár. Így volt a zsidóság, vallásának alapgondolatával. „Áb-

rahám hitt az Istenben — monda gensezis 15-ik fejez. — s Isten ezt tulajdonítá neki igazságára“. Megköti aztán Ábrahám Istennel a szövetséget. A szövetség pontjai ugyanazok : minden zsidónak himni kell az örökkévalóban s e föltét alatt az örökkévaló minden zsidót megigazit, egyértelműnek vétetett azzal, hogy e földön boldoggá tesz. A körülméltkedés a szövetség külső jelvénye, oly korlát, melyről az egyik zsidó másakra ösmer s melynek hiánya elég volt arra, hogy a zsidó bárkire lenézöleg tekintsen.

Ezen vallásos eszme keletkezésének, azután az egész zsidó népre való kiterjedésének természetes okait a sémi és egyéb, nevezetesen az árja népek polytheismusa közti különbséget vizsgálni, miután van hozzá több méltó támpont — igen érdekes tanulmány tárgy lenne. Jelenben ez nyilván kívül esik feladatunkon. Történetileg annyi bizonyos, hogy korszámlálásunk előtti ezredik év körül ez eszme már diadalt ült. A mondott eszme nevében egyesül a 12 törzsből álló nép egy nemzetté s választ magának a nemzeti egység kifejezéséül királyt. E korszak döntő befolyásu lett a zsidóság életére, főleg az által, hogy a körülmények megfelelően alakultak a nemzet aspiratioival. Most, hogy az örökkévaló nevében a nemzett egyé lett, érezte először azt a valódi megigazulást, mi Ábrahámnak a mythikus ősapának volt egykor ígérve. Dávid szerencsés uralkodása nagygyá tette a zsidó népet.

A viszonyok szerencsés alakulásának pontja az volt, hogy a vallás, mint nemzeti egyesítő kapocs, kiállta a tűzpróbát s a köztudatban a nemzeti jólét zálogának tekintetett. Több lett a vallás annál, minek korábban tartatott egyes zsidók vagy zsidó törzseknek az örökkévalóval való szövetségénél, az összes zsidóság, mint egy nemzet szövetségévé változott az, egyetlen s csak az ő Istenével, az örökkévalóval. E változás vagy jobban mondva fejlődés ereje abban állt, hogy a közhitet emelte az egyéni hit, a közjólétet az egyéni jólét fölé! Nem egyesek, nem törzsek civódnak többé a fölött, hogy ki az igazibb zsidó s hogy melyik az igazi zsidó életmód? az államtest nevében van tovább folytatva a harc

s az egyes jóléte, boldogsága attól függesztetik fel, melyik állami félhez csatlakozik. A theokratia kezdé levni gyökereit az országban, egy oly alkotmányforma, melyben az egyedül igaz, jó és szentnek szava van döntőnek elismerve.

A Dávid és Salamon utáni korszak története telve van ez átalakulás jeleivel. Nála semmi sem bizonyítja inkább az emberiség fejlődésének lassuságát, azon küzdelmeket, melyeknek minden nép az igazi jóléthez vezető útjában kitéve van. A királyok könyve naiv elbeszélése azt mondja, hogy Salamon fia Roboam a Sikkemben királyválasztásra összegyűlt népnek, ki tőle a terhek megkönnyebbitését kéri, az ifjak tanácsára ezt a választ adja : „az én atyám megnehezítette a ti igátokat, én pedig nehezebbé teszem, az én atyám ostorral vert titeket, én skorpiókkal verlek benneteket.“ E kemény válaszra az ország nagyobb fele megtagadja öts helyette más királyt választ, Jeroboamot. Atyjára való tekintetből nála marad Juda nemzetsége; a tiz törzs külön szakad, más államot képez. Ez elbeszélés valamint folytatása, tudnillik, — hogy a tiz törzs királya aggódik a fölött, hogy ha népe Jeruzsálemben talál menni Istene imádására még könnyen visszapártolhat Roboamhoz, ezt megelőzendő Dánban oltárt állit föl, két arany borju képet állitott fölé s ezeket a következő szavakkal mutatja be népének : „Imhol vannak a te isteneid óh Izrael, kik téged kihoztak Egyiptomnak földéből“ — továbbá papokat, innepeket szerez a Jeruzsálembelieknek mintájára : mindez nyilván tanusítja, hogy nem a birák korszakabeli brutális bálványimádással van dolgunk, hanem a zsidó vallásos eszmén egy újabb alakulásával, mely a fejlődés tárgyalt magosabb fokának egyáltalán megfelel. Judea valamint Izraelországa az örökkévalót tartja urának ; mindkettő az ő tiszteletét, az iránta való hűséget tüzi céljává csakhogy más utakon. Nem az a kérdés többé : az örökkévalót kell-e tisztelni avagy mást, hanem igen is : hogy miként kell tisztelni az örökkévalót?

E felfogás adja meg a kulcsot a Dávid-Salamon utáni korszak történeteinek, az ország kétfelé válásának, tömérdek hanyattatásainak megértéséhez. Ha csupán az ország kül,

vagy mint nevezni szokták politikai történetét tekintjük, alig van nála nyomoruságosabb; örök belviszály, szerencsétlenség követi egymást. A moralista és a történet bölcész pedig épen e korszakot fogja a zsidóság fénykorszakának nevezni azon dicső eszmékért, melyeket főlebb tett kérdésünk megfejtése, s így a zsidóság létcélja tekintetében létre hozott. A korszámlálásunk előtti 5—6-ik század a próféta-ság virágzásának korszaka.

Zsidóországnak a királyok előtti idejéből is volt próféta-tája. Egy Mózes, Sámuel s a bírának többje egyuttal próféta-nak is tekintetett, tudnillik olyannak, ki az Isten akaratának közlésére vállalkozott. A királyság felállításával nyervén azonban nagyobb szilárdságot maga a zsidóság nemzeti eszméje, természetes, hogy a próféták ekkor sűrűbben lépnek föl, mert létalapjuk Isten, a Jehova vallása lett már átalánossá, kinek akaratát a nép a közönség számára hirdetni, vált hivatásukká. Valóban alig van az emberi életnek oly mozzanata, a boldogság vagy szerencsétlenségnek oly árnyalata, melyet a próféták szóvá ne tettek volna s a mi irataiknak maradandó erőt ad, az abban áll, hogy a monotheismus fogalmától eredő erkölcsi szempontból fognak fel mindent.

Magok a nép kebléből származnak; ha az oroszán ordít, ki ne félemlene meg, ha az örökkévaló szólt ki ne prófétálna?“ mond egy ó szövetségi hely. Ott forrongott az örökkévaló eszméje a nép keblében, csak szavakat kellett neki adni. Bizonyos ünnepélyességgel tartja meg mindegyik próféta beszédét. „Lőn hozzám az örökkévaló szózata“ — álomban, vagy látomásban vagy pedig a próféta teljes öntudatában. Már ez műveltségi viszonyaiktól s aztán fantaziajoktól is függött, ki hogy vegye a hozzá irányzott; keblében megzendülő isteni szót.

Mindmegannyi predikátorok ők, fölkelve népök erkölcselensége hibás közs szokásaik ellen. Magok a királyok nem kerülhetik ki szavaik élet; a rossz bírák, kik a szegényt s árvát fosztogatják, a gazdagok, kik az ügyefogyott vagyonán osztozkodnak állandó korholásuk tárgyát képezik. Sőt a pa-

pok is birálatuk alá jönek; azok, kik csak az áldozati husra tekintetnek s a helyett hogy a nép szive tisztítására törekednének, hus és vér áldozatokban lelik kedvöket.

Nem késnek az ország anyagi s erkölcsi állapotát a leg-szorosb viszonyba hozni alapnézetökkel, az örökkévaló igaz felfogásával. Azért maradt ki az eső, azért van szárazság, inség, éhhalál, mert ti Izrael és Judea népe elfordultatok Istenektől. Azért fenyeget Ammon, Edon, Damaskus, Assyr, Egyptom, mert pártütök, hűtlenek vagytok az örökkévalóhoz.

A Zsidóországot ért külsapásokkal hason mértékben növekszik a próféta szó ereje. Minél erköcstelenebb Izrael vagy Juda királya és népe, minél közelebb a veszély, mely előbb-utóbb elsodorja mindkettőt annál élesebb a próféta szó, hogy szinte a végzetet hívja föl maga ellenében. „Mit kívánjak nektek — kiált Hozseás a vesztét érző Izrael felé — Azt kívánom váljék terméketlenné az anyai méh, veszitse táplálékát az anyai kebel“. Izrael veszte után szintén tulságba csap át, ugy kellett lenni — mond a próféta szó — mert nem igazán imádta Istent, most ő ráfordította haragját, vigyázz Judea, hogy hasonló sorsra ne juss.

A hasonló sors Judeára sem várt soká. Mit? Ez a piciny állam akart önálló szerepet vinni Egyptom, Kaldea világra szóló hatalma mellett. A veszély érzete az, mely Jeremiás tragikus profeciáját szülé.

Elkell vesznetek büneitekért. Minden élő chald rab igába jut. Az örökkévaló majd gondoskodik magáról, teremt magának népet, e bünös nép tiszta sarjadékát választja ki magának, majd őket kiváltja a fogságból, őket teszi, Dávid igazi magvát nagygyá, ő reájuk vonatkozik az ígélet.

Az ó-szövetségi profeciáknak ez utólsó vonása: a jövő nemzedékben az igaz sarjban keresni vigaszt a jelen nemzedék büneiért, — adja a profeciáknak azt a bánatos lélekcserélő hangot, mely őket minden más irodalmi mű közül kiemeli. Kílátszik belőlök, hogy nem a mult eseményei fölött írják reflexioikat, s jövendöléseiket, hanem ott élnek a kárhozatra szánt néppel s a tördőfés, mit a népnek hirdetnek elsöben önszivö-

ket érte. Olvasni kell Jeremiás szivrendítő fájdalmait Jeruzsálem pusztulásán, hallani szavának vést jósló suhogását s mintegy távoli viszhangkép, a jövő kódébe rejtődő új Izrael felőli regéket, hogy megrendüljön az ember, s higgye, hogy e nép, melynek hasonló fiai vannak, nem veszhet el.

Korszámlásunk előtti 719-ik évben elpusztult az északi ország, Izrael. Az akkor még hatalma delén álló Assyr birodalom zuzta agyon. Lakói nagy részét, kiket a haza zsibaja megkimélt Ninive vidékére kitelepíté. A földet a mindenünnen beáramló idegen elem foglalja el; összekeveredve az ott maradt zsidósággal alkotja azt a vegyes, minden jelleg nélküli néptestet, a samaritánusokat, melyeket a pogánynál jobban gyűlölt a későbbi korból zsidó. A kiköltözöttek, s ez az ítélet Jehova tiszteletök hibás volta miatt — beolvadnak az Assyr Chald néptörzsbe. Elvesznek nyom nélkül, legalább maig — bár századunkban is keresték őket — nem voltak megtalálhatók.

Judea több mint száz évvel tovább állt. Megérte az Assyr birodalom hanyatlását, sőt ennek bomlása rántotta őt is sirjába. Az eset ez volt. A hatodik század végén Assyriának három nagy hatalma osztakozott a hajdani Assyr birodalom romjain: Chaldea, Media és Lydia. A három birodalom uralkodó királyai rokoni összeköttetésükben közakarattal megoszták a prédát, a jogot formáló Egyiptomi Nekhot könnyűszerrel verték vissza határait. Az volt a szerencsétlensége Judeának, hogy éppen Egyiptom s a három szövetséges király, kivált ezek legnagyobbika a Chald Nebukodonozor utjában feküdt. Jeruzsálem politikájának bölcsessége abban állt volna, fölismerni a helyzetet, belátni hogy a viaskodó felek közül melyik részen áll a valószínűbb győzelem. Jókorán belátták az igaz, hogy vagy Egyiptom vagy Chaldea szárnyai alatt kell meghuzniok magokat, de melyiké alatt a kettő közül? Egyiptomot választá, Egyiptomot Jeremiás intetési, kérései, átkai dacára. Valóban a profétának volt legtisztább belátása Jeruzsálemben. Hirdeté, hogy eljő a Chald, lerombolja Jeruzsálem falait, felégeti templomát, a népet fogságra viszi, sőt kéri a Jeruzsálembelieket ne dacoljanak a már kapujok előtti Chalddal, ön-

megadásukkal enyhítsék legalább haragját. Nem; ki kellett inniok fenéig a kelyhet, be kellett teljesedni Jeremiás jövendöléseinek az utolsó pontig.

Korszámlásunk előtti 586-ik évre tehető Jeruzsálem végpusztulása. A királyi család, vele ezereken és ezereken a főb-
bek, az előkelőbbek közül leöletnek; a város falai, temploma, sőt tekintélyes lakóházai leromboltatnak, a lakosok Chal-
deába telepítetnek le s a hármass halom felett, melyhez annyi
szent-ígéret volt csatolva — az enyészet, a pusztulás szele
suhogott. Sirhatott már a romokon Jeremiás; betölt jóslatá-
nak iszonyu fele, — de hát a maradékról, a szebb jövőről a
miket hirdetett, be fog-e telni? Mit fog hozni a hetven eszten-
dő, melynek végére oly nevezett eseményt, a nemzet megif-
jodását várta?

Mielőtt folytatnók futólagos szemlénket a zsidóság esz-
mefejlődésében, néhány percre a 70-es számra kívánom fel-
hívni az olvasó figyelmét. Tanulmányunk főcéljában az apo-
kaliptikus irodalomban kitünő szerepeket visznek a számok,
kivált a hetes, 10 és 12-ös számok. Mind e számoknak a puszt-
ta találomnál okvetlen mélyebb jelentőségük van. A zsidó
irodalmon kívül már egyéb hason és későbbkoru irodalom s
közéletben is nagy szerepet visznek azok.

Keletkezésök, illetőleg olyan tekintélyes s szent számok-
ká való kitűzésök csillagászati okokra vezethető vissza. Az
idők folyamának egyes részekre való tagozása, az időnek ré-
szekre osztása már a legrégebb, történetelőtti koroknak fel-
adatát képezé. Valami olyan dologhoz kellett kapcsolni a
meghatározást, mi mindenki által érzékelhető, a mellett biztos
egymásutánban, törvényszerűleg történik. A nappalnak és éj-
szakának megkülönböztetése könnyen ment, vagyis a napok
egymásutánja a legelsőben állapított meg minden népnél.
Hasonlón könnyen történhetett az évek fölvétele is a természet
produkáló erejétől, egyik aratás és szürettől a másikig szá-
mitva egy esztendőt. Nyilván e számításban hasztalan keres-
nök még a szabatosságot, melynek szükségét pedig jókorán
érezheték. E szükség érzés vezethette rá az ősemberiséget,

hogy időszámításának határozójává az állandón egyforma időben változó holdjárást tegye. Négyszer hét nap alatt futja meg a hold pályáját egyik ujholddal a másikig. Itt van a 7-es szám kiválásának kezdete. Meglőn állapítva az egy hét, szükkörű határídeje, meg a már tágabb hónapoké s csak még kevés ügyelés kellett hozzá, hogy az esztendőről korábban alkotott empirikus fogalmakkal a holdnak változását összevevessék s rájőjjenek a 12 hónapra, mint az esztendő alkat részére. Mind e számítás kétségkívül messze áll még a mi asztronómiai magas tőkélyű számításainktól, de az bizonyos, hogy csak az lehetett az idő felosztásban az egyetlen helyes kiinduló pont, olyan, melyet megtartunk máig. Időnként toldozták is majd a hónapokat, majd az esztendőket, de az általános számítás megmaradt. A 10-es szám pedig az által vált ki, mert a zsidóknál, valamint a többi keleti népeknél is honos számrendszer rajta alapult. Ez a dekadrendszer. Minden szám a tizenél áll meg s kezdődik újra. Mind e számok úgy magokban, valamint különböző combinatiójukban minden egyéb szám fölött állóknak tekintettek. Hét napon teremté az Isten a világot; hétszer tiz év mulva várja Jeremiás az új nemzetiség megalakulását; hétszer hetven évre teszi Dániel az Isten országának beállítását a babilonai fogság után. Az ujszövetségi időkben Máté evangelioma (7+7) tizennégy nemzetiséget számít Ábrahámtól Dávidig, ugyananyit ettől a babilonai fogságig; ugyananyit ettől Jézusig. Az apokalypsis hét pecsét könyvét, hét trombita szavát, hét csészéjét; hét gyertyatartóját, hét kisázsiai gyülekezetét csakugyan azon eredetre kell visszavinnünk. A tizenkettes számnak Izrael országának tizenkét törzse, a tizenkét diademmel bíró apokalyptikus nő felel meg. A tizszer tiz, tizszer száz — hasonló tőkélyes számok. Ez utóbbiban keresendő az ezer éves uralkodás kulcsa, a mi egyébiránt nemcsak a zsidó és keresztyén fogalomban, hanem a többi keleti népek, még az árjaeredetűek felfogásában is a mondott többi szent számokkal együtt gyökeret vert. A hetes szám törése, a három és fél pedig szerencsétlen számnak vétetett. Ez értelemben van Dánielnél és a Jelenések

könyvében használva : addig uralkodik a gonosz; ez értelemben számítja Lukács 4. 25. és Jakab 5. 17. a szárazságot, melylyel Illyés, Izraelt megbünteté 3 és $\frac{1}{2}$ évre, ellentétben az 1. Kir. 18. 1. adatával. Jerémiás 70 évre! tehát a két szent számra s amellet arra alapithatá, hogy egy emberi életkor-nak kell eltelni, mig a nép megújul, mig a felnövekvő jobb nemzedéktől az ígéret beváltását remélni lehet.

(Folytatás következik.)

Bokor József.

II.

Dr. Kohlbrügge Frigyes Hermann emlékezete.

Dr. Böhl Eduárd bécsi református hittanár így nyilatkozott azon férfuról, kinck emlékezetét felujítani megkísérlem : „Kohlbrügge e században, egyházunk mezején bizonynyal legnagyobb jelenség és ha minden református lelkész őt választaná mintaképül és szellemi termékeiből venne épülést, a reformált egyház még virágzási korszakot várhatna magára“ mert : „post eius obitum omnes videbunt, ut spero, prophetam illum fuisse, quem dum vivebat, respuerunt. Nullus propheta ante mortem beatus!“ (Lásd : „M. P.“ egyh. s isk. Figyelmező“ 1873. IV. évf. III. IV. füzeté 183. lapján.)

Dr. Kohlbrügge Frigyes Hermann született Amsterdamban 1803. Augusztus 17-kén s neveltetett ugyanott. Családja ősi fészke sajátlag Oznabrück közelében volt, honnan azonban atyja Amsterdámba költözött által és ott lépett házasságra. Már kora ifjúságában oktatást nyert az Isten igéjében, mely az élet és üdv kiapadhatlan forrása. Ugyanis, egyik nagyanyja, ismételve elbeszélte előtte a bibliai történeteket azon képek után, melyek a szoba falán függő porcellán táblácskákon szüntelen szemelött valának s anyira át volt hatva az Isten atyai kegyelmes gondviselése érzetétől, hogy midőn atyja és anyja az inség miatt szorongatott kebellet va-

lának, ő zsoltárok és dicséretetek éneklésével törekedett aggodásaikat eloszlatni. Egy holland katechismusmestertől igen gondos oktatást nyert a bibliai tanokban és az ősi megőrzött hitben; kora ifjúságától fogva lángolt honáért és az Orániai családjáért s áthatva lévén a jog és igazság hatalmas érzetétől, a francia kényuralom évei kitörülhetlen benyomást gyakoroltak gyermeki kedélyére. Fájdalmasan látta hazáját tönkret jutni, az Orániai család székét elveszni, koronájából a legdrágább gyöngyöt letörni. — Hogy ő Istennek választott edénye volt: annak jelei már gyermek korában láthatók valának. Így nevezetesen, a mint 1871. Junius havában tartott jubilaeuma alkalmával tartott beszédjében előadá, midőn 6—7 éves volt, álmában egy láthatlan kéz egy igen magas hegyre vezette őt. Csoda szép volt az, ki őt vezette, nagy, mint egy embernek fia, de mindig nagyobb nagyobb lön, ő pedig annak szívére simult. Menésközben látta alant a völgyben gyöngyöket és más mindennemű ritka drágaságokat, a mi csak ingert költhetett ifju keblekben, ő azonban fel sem vette azokat. Mind magasabban vitetett a férfitól, kinek kedvességét ki nem beszélheti, a rettenetes mélységeken keresztül, melyek alatta táton gottak? Majd előragyogott a dicsőség csodaszép fénye. Ott látott egy sereg juhok, kik dicsérték és magasztalták a királyi székben ülő Istent és a bárányt. Istent nem, de a bárányt látta, és a ki őt vezette: az maga a bárány volt. Midőn ő a juhokat oly gyönyörésségesen énekelni hallá, monda a báránynak: én nagyon kedvelem e juhocskákat, kérlek, nem volnál hajlandó egy ilyen juhok adni nékem? Mire az így válaszolt: Nem, te még igen ifju vagy! Ezeket én legeltetem. De ha te nagygyá fogsz lenni: akkor egy sereg juhok reád fogok bizni! Ez volt az álom s ez be is teljesedett. Mert ámbár úgy volt elhatározva, hogy atyját annak foglalkozásában, a szappanfőzésben követendi, mégis mivel igen élénk ösztön ébredt föl benne a szellemi foglalkozás s fensőbb érdekek iránt, atyja őt a gimnasiumba küldötte, melyek osztályait ő gyorsan át is futotta, jutalomkönyvekül római klasszikusok pompás holland kiadásait nyervén, melyek kedvenc olvasmányai lőnek. Gyakorta

éjelenként egyik kezével a katlant kellett izóparázsban tartani, másik kezével könyveit fogta. Az Athenaeumban, főleg görög nyelvbéli tanulmányát a kitünő van Lennep tanár vezetése alatt végezte és a keleti nyelveket szívós buzgalommal tanulta. Az ó-szövetség alapszövegében az ifju hittudós szinte teljesen jártas volt és disputált a holland zsidókkal; az arabs nyelvet tekintve, nem nyugodott addig, míg a korábbi idők holland szorgalmi termékeit magáévá nem tette. Csak is e dolgok töltötték már el az ifju lelkét, átkutatlan könyvtár nem volt, mindent olvasott, tanult; atyja intései és szerencsés tapintata által vezetettve, a tudományszomjas fiu a tudományok minden ágában, valamint a költészetben is azt kereste fel, a mi remek, a mi a próbát kiállotta volt s kevés idő alatt ritka olvasottságra tett szert. Ámde a bibliai hit, agyermekiegyeszerűség elmaradt; Plátó és Ciceró, költők és bölcsészek vették igénybe szívét s érzését; az erénynek gyakoroltatnia, a szellemi életnek kifejlődnie kellett a maga teljességében. Megjegyzésre méltó, hogy még ekkor is mindig csak az atyja foglalkozása volt az ifju ember hivatása, a tanulmányozás tisztán az előszeretet és hajlam dolga volt.

Az ifju Kohlbrügge szívvel, lélekkel függött atyján, ez volt egyedüli barátja, az ő egyetlene és mindene volt e földön érte mindent eltűrt és feláldozott volna? Majd atyja elbetegesedvén, az üzlet gondjai reá nehezültek s ott állott a dolog, hogy a szószéktől el kell maradnia; mert a szappanfőzdében gondoskodni kellett testvéreiről. Ámbár lemondott már a szószékről, de mégis szüntelen tanulmányozta a theológiát, s midőn halálán volt már atyja, meg kellett neki ígérnie, hogy a hittudori vizsgát leteendi, — mit teljesítvén, atyja csakugyan el is hunyt*) Ekkor érzette, midőn egyedül állott, hogy ez

*) Ezt körülményesen elbeszéli maga Kohlbrügge jubiláris beszédében. Atyja felszólítására ugyanis így válaszolt: „Kedves atyám! tudod-e azt, hogy hány száz forintba kerül a hittudorság? Hiszen batkám sincs!“ annyi „Mit, viszonzá az atya azt te ne kérdezd; adj kezet rá és ígérd meg azt nekem!“ „Jól van atyám, itt van reá kezem!“ Atyja elfogadta azt és szóla: „Most már nyugodtan halok meg!“ — és elhunyt (Vesd össze: Evang. ref. Kirchenzeitung, von Ottó Thelemann in Detmold. 25. Jahrg. Nor. 11—12. Márc. 1875., — 88-dik lappal.)

egyszer el van hagyatva, de egyszersmind érzette, hogy van egy kéz, mely minden fölött rendelkezik, hogy van Isten, a ki ellen senki nem tehet semmit és épen az Isten igazságosságával nem egyeztethette azt a szétzuzott lélek, hogy őt atyjától megfosztotta. Zugolódás, ellenszegülés, kétség, hitetlenség, rettenetes harcot vívtak szívében. Ekkor könyörült a mennyben trónoló az elárvulton és lázongón, egy fényugár és egy fényfolyam hatolt be a lélek sötétségébe, Ézsaiás 54-dik része 7—10. verseinek olvasása folytán, mely hirtelen és oly mélyen megragadta őt, hogy attól fogva új életet kezdett és sokaknak példányképpé lön a szent életben. Ez történt 1816-ban*) Azalatt atyja halála után a szerződési kötelezettséget felbontotta, majd a theologiai tanfolyamot bevégezte, úgy hogy, mint lelkészjelölt, nem sokára, (1827-dik évben) „az ujonnan alakított lutheri gyülekezet“-nél, melynek atyja tagja volt felléphetett és mint segédpredikátor működését megkezdhette. Azonban csakhamar azt kellett tapasztalnia, hogy a tiszta evangélium hirdetése édes ugyan a szájban, de keserű a gyomorban, hogy a Luther tana a róla nevezett gyülekezetben többé semmi érvénnyel nem bír, Főolvasmányai azon időben a Luther iratai valának, és midőn egyházi beszédei főtartalmát előadta : minő a mi teljes bünokozta nyomorunk, a szentlélek mindenhatósága; bünbánat és megtérés; holt ortho-doxia veszélyes volta, az élőhit szüksége; a mindenható kegyelem általi újjászületés; a a bünös megigazulása Isten előtt egyedül hit által; Krisztusnak egyedül érvényes igazsága; az Isten változhatatlan hűsége : az ifju predikátor lelke előtt azon szavak lebegtek, melyek 2. Kor. 17. és Ezék. 33. 7. és 11 verseiben olvashatók, 1833-tól fogva újabb, mély válságba jutott, melynek gyümölcse egyedül a kegyelemből

*) Lásd ezt bővebben : „Zur Erinnerung, an Hermann Friedrich Kohlbrügge Doktor der Theologie und Pastor der Niederländisch-reformirten Gemeinde in Elberfeld. In 3. predigten. Elberfeld. 175.“ 15—16. lapokon. — Továbbá : „Reden gehalten am Grabe des Herrn H. Fr. Kohlbrügge, — am 9-ten März. 1875. Als Manuskript gedruckt. — Végre : „Neue Evangelische Kirchenzeitung. 17-ter Jahrg. Nro. 22. Berlin, den 29. Mái. 1875. 350—351 lap.

való megigazulás tapasztalása lön. Hosszas volna elbeszélni, hogy ennek következtében miként történt az, hogy Kohlbrügge, alig negyedévi segédlelkészkedés után hivatalától megfosztatott: legyen elég errenézve következő iratra utalnunk: „Het lidmaaschap bij de Hervormde Gemeente hier te Lande mij willekeurig belet. Voraf gaat mijne Afzetting als Luthersch Proponent. Echte Bescheiden von H. F. Kohlbrügge, Doktor in de Godgeleerdheid. Amsteredam. 1833.“ Az ügy folyama röviden ez volt: a gyülekezet nagyon ragaszkodott a segédpredikátorhoz, s predikálásai igen látogatottak voltak; de a gazdagok és előkelők, kik a gyülekezet tanácstermében ültek, az íráshit teljes tagadásával, nagy részben a rationalismus hivei voltak. Minthogy már a predikátorok egyike, predikációiban, nemcsak a hitetlenséget nyíltan hirdette, hanem a régi irástant is, minő a bűnös romlottságról és az egyedül megigazító kegyelemről szóló tan, mint veszélyes ábrándozást kárhoztatta: kényszerítve érzé magát, az ifju segédpredikátor, hivatása kötelezettségéből kifolyólag, hogy a gyülekezet képviselőjéhez panaszt nyujtson be. Jóllehet ezen több egyháztagnak által támogatott panasz egészen törvényes alakban történt s jóllehet mindenki kénytelen volt elismerni, hogy annak tartalma alapos és igazságos, mindazáltal az ügyben hozott ítélet odament ki, hogy vagy huzza vissza tanát vagy mondjon le hivataláról. Az utóbbi következett be; mert barátjai félnekké lettek, miután a cselszövő párt tagjai reájok ijesztettek, a gyülekezet nem kérdeztetett meg s ily módon adtak tul az alkalmatlan vallástevőn! Ő azonban legkevésbé sem csüggedt el, mert Isten igéjéből hatalmas erősbülést nyert, s az erre következő három évet, melyek alatt hivatalon kívül volt, az Isten kegyelmes gondoskodása folytán csodásan töltötte el, a nélkül, hogy neki legcsekélyebb módja lett volna a megélhetésben, vagy hogy valakitől segílyt kért volna.

„Elmozdittatásom után — így beszéli maga Kohlbrügge — csak 2 forintom volt, de az is elfogyott nem soká; de jóllehet sokáig nem ettem sem meleg ételt, sem kenyeret, még sem

mertem helyzetemet senkivel közleni, hanem az Urba fogódzkodtam és így kiálték hozzá: Istenem, te tudod, hogy a te igazságodért szenvedek. Ha azt akarod, hogy éhség által haljak meg, legyen meg akaratom, de ha tovább is éltetsz a te dicsőségre: tied mind az ezüst, mind az arany! Azon időben olvasám egykor Lukács evangéliuma 12-ik részét, saját vigasztalásomra a még ugyanazon napon küldött nekem valaki, nevét soha nem tudhattam meg, 25 forintot. Midőn pedig Utrecht-be költöztem és ott egy családnál szives fogadtatásra találtam, az említetthez hasonló számtalan eset adta elő magát. Egykor pl. 40 forintot kellett volna lefizetnem s nem vala több 5 filléremnél, másnap jöve hozzám egy Mômier nevű ur, s egynehány értekezést kért tőlem, más szobába menvén, hogy kihozzam s átadjam neki — ő az alatt, mint később rájöttem, öt darab tiz forintos aranyat hagyott szobám egyik szegletében levő asztalon. Négy hét múlva még meg volt belőle tiz forint de ismét hasonló összegre volt szükségem. Kimenvén kiálték Istenhez szükségemben és a közben, egy helvét predikátor, ki Hollandián átutazott, szobámat meglátogatta és egy porosz Frigyesaranyat hagyott hátra. E szerint birtokába voltam annak, a mire szükségem vala. Midőn értekezéseimet ki akartam nyomatni, nem lévén pénzem, koldulni pedig restelvén, egy ismeretlentől 100 forintos banjegyet kaptam? Átalában véve mindig annyit kaptam, a melyből szükségemet fedezhettem.“

De az Isten legnagyobb kegyelme akkor bizonyította meg magát a zsinagógából kidobott férfúrn (Ján. 9, 35.), midőn ennek a maga hátalmában, igazságában, kegyelmében és mindenre elégséges vóltában, hovatovább mindinkább nyilvánvalóvá tette magát. Valami hosszadalmas betegségben, melyben lelkierői a legmagasbra esigáztattak, kitünőleg a próféták valának tanulmánya tárgyai, kiknek megértése egy általa még nem gyanított módon tárult föl előtte, és az Isten nevének nagy tanubizonyysága, és egyedül Isten igazságossága, a prófétai igékben letett örök tanácsa, arról, kire Isten minden büneinket fölhalmoztatta, ki lelkével kezessé lett, hogy testvéreiért

örök érvényű áldozattal közelítsen Istenhez, behatóbban veté fénysugarait az evangyélisák és apostolok írásaira; úgy hogy, egyszerre világossá lett előtte, hogy az apostolok először az Ur, azután a lélek oktatása által megvilágosítatva, miért vizsgálódttak oly serényen a Mózes és próféták írásaiban, melyekből az üdv egész tanácsát és a Krisztusban megjelent kegyelmet megismerték. E közben a hivatalából letett segédprédikátor Utrechtbe tette lakását, hogy atyjának a halálos ágyon tett ígérétét beváltsa és a hittanszaki karnál a hittudori czimet megszerezze. Kiválóan az ó-szövetséggel foglalkozva, értekezése tárgyául a XLV-dik Zsoltárt választotta, melynek első része nyelvészeti magyarázatból állott, második része pedig, a különböző értelmezések megvizsgálása után azt mutatja meg, hogy a zsoltár, jelképes alakban, mint mennyegzői ének, a Messiás és egyháza közötti lelki szövetséget énekel meg. E mellett az ó-szövetség értelmezésének alaptételei, általában az új-szövetségből állapítatnak meg világosabban és megczáfolatlanul. *) Természetes, hogy ez irat, mint általában az ifjú hittudós vallástétele a hittanszaki karnál nem tetszéssel és ellenzéssel találkozott; az egyetem minden tanárai minden erejüket megfeszítették, hogy őt megbuktassák azért, mivel a XLV-ik Zsoltárt a Krisztusra és arájára magyarázta, a mit ők képtelennek találtak. A nagy fegyverkezés közben azonban egyet elfeledtek, „mit“ — úgy mond Kohlbrügge — „én már mint gyermek, minden dolgok és minden más könyvek előtt olvastam: azaz: Isten ígését. Ezzel nem vóltak felövedzve, azért ők estek el, és én hittudorrá lettem!“ A hittudori címet megnyerte június 4-én 1829-ben.

Ámbár a hittudorság a hivatalából letett igehirdető számára semmi új hatáskört nem nyithatott: mindazáltal, sorsában erre szerencsés fordulat következett. Kohlbrügge ugyanis, mint segédprédikátor azon gyülekezet kebeléből, melybe beállított volt, eljegyezte Engelbert Luiza

*) Cime ez: Specimen philologico — theologicum inaugurale, exhibens commentarium in Psalmum XLV. Amstedami. 1829.

Katalin kisasszonyt; de a rokonok a hivatalból letétel alkalmával a jegyeseket elválasztották és az egybekelésre minden kilátást elváltak. Midőn Kohlbrügge a hittudorság megnyerése végett Utrechtbe ment, arájához annak nagyanyja így szóla: „ha onnan visszajön is: azért még sem nősülhet meg!“ Ugyanazon idő alatt, míg Kohlbrügge Utrechtben volt, azt kérdezé a nagyanya a leánytól: „mond meg csak Katalin, mit csinál tulajdonképen Kohlbrügge?“ Védelmezi a XLV-dik Zsóltárt!“ — „Ugyan, miképen értelmezi ezt a Zsóltárt?“ — „Ugy, hogy az a Krisztusról és arájáról szól!“ — „És azt nem akarták elfogadni?“ „Nem, meg akarták érte buktatni!“ — „Mit gondolsz, valyon keresztül fog menni?“ — „Óh, igen!“ — „Akkor, ha megjön“ — mond a nagyanya — „szerencsét kívánhatsz neki és megmondhatod, hogy egybekelhettek; mert ha ő a Krisztust és aráját így védelmezi, és azokat nem szégyenli, akkor én sem szégyenlem őt!“ Megtörtévnén az egybekelés, az ara, ki ritka hitbátorsággal és odaadással átküzdött és eltűrt jegyesével mindent és már öröksége birtokában vala, módot nyújtott neki arra, hogy független állása legyen, és saját háztartást alapítson. A házaspár Utrechtben vett lakást.

Önként érthető, hogy az ifjú hittudós a tanulmányozásra veleszületett hajlamánál fogva, idejét most sem töltötte hasztalanul. Egy pillantás a fent idézett értekezésbe, megmutatja, hogy a hittani irodalommal teljesen ismeretes vala. Az írás tanulmányozásából kiindulva vizsgálódott az Isten igéjében kijelentett üdvtan benső összefüggése és a nagy és elhatározó kérdések végalapja körül. Főképen két pont foglalkoztatta az igazság és biztosság után szünet nélkül törekvő lelket. Egyik a törvény kérdése, másik az Isten és neve megismerésének kérdése volt. Álláspontja mindeddig lutheri volt. De miután Kálvin és Oleviánus irataival szorgosan foglalkozott, s Németalföld és egyháza történetét áthatólag tanulmányozta, mind jobban-jobban megismerte a református tanok irásszerüségét, azonban mindez, a nélkül történt, hogy Luther személyiségétől és irataitól, melyek kedvenc olvasmányai maradtak, elide-

genedett volna. *) Bensőleg tehát a reformált vallástételhez szitva, azon kéréssel fordult Dr. Kohlbrügge hona reformált egyházához, hogy ő annak tagjául vétessék föl.

Ugy látszik, hogy kezdetben, az evangyéliomi igazságért letett lutheranus proponenst tárt karokkal fogadták. De midőn az egyház előljárói, a presbyterium, lelkészek és gyűlés tanácskozni kezdének, egyik habozás a másikat érte. „Azért jöttem, hogy a földön tüzet gerjeszsek,“ mond a nagy békekirály az ő gyülekezetének; de a hit, szeretet, s ami Istenünk örök joga és dicső törvényeért lángoló buzgalomnak e tüzétől mennyire félték mindazok, kik az ő halálukból: az ő tétlen és ál-békéjükből felébredni nem szerettek. Jónak látták Németalföld egyháza ajtait egy oly férfiú előtt gondosan bazárni, aki ifju tüzzel ismét a régi vallástételbe fogódzkodott.***) Miután Dr. Kohlbrügge, egy féléven keresztül, beadványával ide s tova vonszoltatott, egyiktől a másikhoz küldetett és mindenféle nehézségekkel, kérdésekkel és követelésekkel zaklattatott, felvételét, végre is, egy különös, sajátlag e végből tervezett rendelet által lehetetlenné tették, minthogy korábbi egyházától kiállított erkölcsi bizonyítványt kértek tőle, mely pedig ott tőle megtagadtatott, jöllehet arról adtak neki bizonyítványt, hogy életmódja ellen teljességgel semmi kifogás nincs. Így állott tehát Dr. Kohlbrügge egészen magára hagyatva és a pusztaságba taszítatva. Azon egyház, melyben született és nevelkedett, őt, aki Istentől az ő idvezítő kegyelmének és a hit igazságának tanujául állittatott elő benne és adatott neki,

*) Dr. Kohlbrügge gondoskodott ezen időben egy régi irat új kiadásáról, melynek címe: „Hugo Grotius papizans, auctore Jac. Laurentio. 1642.“ E kiadást (Amstelodami 1830.) barátjának Bilderdyknak, a Laurentius egyik utódjának ajánlotta. Az előszóban többek közt ezeket mondja: „hogy ez irat bizonyítékául szolgálhat annak, miként nyitvatik minden tévelygéseknek tág ajtó és kapu azonnal, mihelyt az ember a keresztyén hit és reformált egyház alapját elhagyja, mely a bünösnek egyedül hit által megszenteltetése Isten előtt.“

**) Lásd idevonatkozólag: Herzog Reál Encyclopädiája 237. lapján: „Holland“ című cikket, és Köhler August ez iratkáját: „Die niederländische reformirte Kirche. Charakterisirende? Mittheilungen über ihren dermaligen Zustand. Erlangen. 1856.“

kidobta kebeléből; a reformált államegyház pedig, a melynek most ő, vallástétele szerint tagja kívánt lenni, megtagadta tőle a felvételt. Hol talált volna az eltaszított vigasztalást, ha azon tanubizonyságoknak, kik mindnyájan azért ölettek meg, mert az Isten igéjét és a Jézus tanubizonyságtételét hordozták, egész felhője nem állott volna előtte?

1827-től fogva, tizenkilenc éven át hivatal nélkül élt, s noha I. Vilmos parancsot adott ki, hogy Dr. Kohlbrügge, ismét visszahelyeztessék hivatalába: a király akarhatja még sem történt meg, s bár később a leghatalmasabb miniszterek minden követ megmozgattak, hogy szószékhez juttassák: az még sem sikerült. Ekkor az orvosok nézete szerint aszkórbán szenvedett s közel volt a halálhoz, néha önkivületbe is esett. Mire azonban szelid nejének hü ápolása folytán felgyógyult: egy megrendítő csapás következett el reá; ugyanis, a rettenetes üldözések közben kedves nejét elveszté, miután az két fiúval ajándékozá meg őt. Az egyetlen lélek, ki őt megértette, a hü, forrón szeretett hitves, a félreismeret szeretet minden szenvedéseiben és fájdalmaiban hős társnö — második gyermeke szülése után, egy rohamos nyavalya által a szeretett férjtől elszakított. Kötőnő miveltségü vallásos neje végóráiban Ezék. 34, 31. versében igyekezett vigaszt találni. Neje halála után ismét aszkórbá esett, s orvosi tanács folytán utazást tön a Rajnán fölfelé, hogy Ruhrortban időzzék egy kevés ideig. De midőn odament, szállást nem kaphatott, mert a ház asszonya megérkezvén, a szobát elfoglalá. Volt neki itt egy ismerőse, Nettelbeck nevü hajós kapitány, ki azt kérdezé tőle, hogy valyon nem volna-e kedve Elberfeldre menni? Mire ő, azon oknál fogva, mert szeretne ott mindent megismerni, igennel válaszolt. Elberfeldről azért meghívást nyervén, elment oda, s legelőször Zsólt. 45, 14. verse fölött predikált. Mint egy tisztán égő szövétnek, úgy világolt ő Elberfelden és környékén szélyel. A hazájában szenvedett méltatlanság reá nézve itt ajánlás és tisztelet volt. 1833. május havától 1834. januárig tartózkodott Elberfelden, mely idő alatt ott és a környéken, miután több lelkészek is felszólították, tizenhatszor lépett szó-

székbe s magokkal a lelkészekkel és gyülekezetekkel igen közeli személyes érintkezésbe jött. Midőn tizenhatodikszor predikált, vérhányás fogta elő, ő azonban teljes önmegadással így szólt: „jó, lehajtom fejem s az életet is leteszem, csakhogy elvégeztem a predikálást!“ Tartott többek közt egy predikációt, mely megragadó hatású volt, de egyszersmind igen erős ellenzésre is talált. *) Minél tömöttebb lön a templom, minél jobban lángragyujtottak a predikációk: annál több kétséget támasztottak ellene. Dr. Kohlbrügge, barátainak sürgetésére kész volt arra, hogy az államvizsgálatnak magát alávesse, hogy Poroszországban választhatási képességet nyerjen és már arról volt szó, hogy Elberfeld szomszédságában valami üresedésben levő helyre beállíttassék. Elberfeld környékén ugyanis oly gyülekezetek állottak fen, melyekben az Isten kegyelme által, az ősi megőrzött, egészséges és tiszta tudomány hirdetése hangzott, szakadatlan sorrendben. Ha az ember tolongó néptömeget akart látni, a templomot kellett fölkeresnie; az egyházibeszédek nyílt fülekbe hangzottak, úgyhogy egy szócska sem enyészett el nyom nélkül; nyomtatásban összegyűjtve pedig a legtávolabbi országokba jutottak el. — A Dr. Kohlbrügge lelkészszé választatását tárgyazó bejelentés meg is történt a Consistóriumnál Koblencben; de e közben gyanu támadt fölöle Berlinben és minthogy épen akkor azon tervvel foglalkoztak, hogy az uniót és agendát a Rajna melléken egyetemlegesen keresztülvigyék: az elberfeldi reformált gyülekezet és ebben Dr. Kohlbrügge annak ellene nyilatkozott.

Midőn 1833-ban, egy magas állású férfinak az igazságot megmondotta: ez azt rossz néven vette. Később, az isteni gondviselés által a király mellé jutván e férfi, belátható, miszerint csekélység lett volna előtte az, hogy őt a zsandárokkal a határon túl vitesse, de ezt nem tette, sőt Berlinben jót-

*) E beszéd, melynek alapigéje Róm. 7, 14 verse, tárgya pedig „a z ember testi és törvény lelki volta“ vala, másik két beszéddel együtt akkor kinyomatott, utóbbiak közül egyik, Zsólt. 65, 5. verse fölött, másik Zsólt. 45, 14–16. versei fölött tartatván. — Elberfelden tartott beszédei azonnal lefordítottak holland nyelvre is és közrebocsátattak.

állott érte és azt mondá: „bizhatunk abban az emberben, hagyjuk nyugodtan!“ Így minden üldözés abban maradt, egészen addig, míg a vallási nyílt parancs kiadaték.

1835. december 8-án történt, hogy az államkormány a Rajnamellékére és Westfáliára vonatkozó új egyházszervezetet és azzal együtt új egyházi agendát parancsolt rá a reformált egyházakra. Ez ellen az elberfeldi reformált egyház nyolcz egyházi kormányzója és 18 tagja, formászerint s ünnepelesen tiltakozott, kik közt vólt Kohlbrügge is, ki midőn e tárgyban megkérdeztetett, hogy mit tartana a felől? így szóla: „Teljességgel semmit! A reformált egyháznak Elberfelden szabadnak kell maradnia és egy sima zsinat hatalma alá jutnia nem lehet!“ Erre nem soká következett az Altenstein-miniszterium leirata, melyben Dr. Kohlbrügge, a Rajnamelléken a kathedrától eltiltatott. Sokan, nagyon sokan, kik őt, mint az Isten kegyelméről és igazságáról örömezt vallástevőt, őszintén szerették, e leirat által fájdalmasan érintettek, és bár fellebbezéseik némely magas állásu egyének igazságérzeténél méltánylásra találtak is, minő volt IV. Frigyes Vilmos, akkor még koronaörökös, ki parancsolt és tett, hogy őt ismét hivatalhoz juttassa, — még sem lett semmi siker, mert a mit a koronaörökös tett is, Berlinben és Koblenzben eltört, minthogy azt akarták, hogy az uniót fogadja el. Ugy látszott, mintha a sulyosan vádlott előtt egy templomajtó sem akart volna megnyilni; mintha azon ajkaknak, melyek Isten dicséretére megnyilatkoztak, a gyülekezetre nézve meg kellett volna némulnia. Dr. Kohlbrügge visszatért Hollandiába, hol a Róm. 7, 14. verse fölött tartott beszéde nagyon híressé lön. Elberfeldről eltávozása előtti napon egy jó öreg nő azt mondá neki: ugy-e bár, tudod azt, hogy mit mond az irás: „a szülőködöt előveszi, hogy ültesse őt az ő népének fejedelmei közé!“ Zsólt. 113, 7—8. — Ez nem sokára be is teljesedett rajta. Sajnosan tapasztalván ugyanis, hogy két gyermeke nélkülözi az anyai ápolást, a házban és birtokban hiányzik a rendező és fentartó kéz, Isten őt egy másik házastárshoz vezérelte, ki az ország főnemesei közül, Geldern egyik ős nemesi

családjából származott, s kit, dacára annak, hogy a főnemes család ellenzette, nőül nyert. Az Isten ád kegyelmet és tisztességet. Az ellenséges indulatu főnemesség pedig azután soha sem szünt meg őt tiszteletben tartani. E második házasság 1834-ben kötöttet és Dr. Kohlbrügge most már állandó lakást ismét Utrechtben vett, hol saját házában lakott. Ettől fogva több mint egy évtized úgy folyt el, hogy rá nézve semmi jelentékeny változás nem történt. Épen az Istennel való zajtalan járás, a magányon és pusztán átvezető ut ez éveiben mindig mélyebben vezérlé őt Isten az ő igéjének megértésére. Itt a Rómabeliekhez írott levél egész hetedik részének terjedelmes kidolgozására utalunk, mely ez években íratott és nyomtatott. *) Ezen idő alatt háromszor utazott a Rajnán fölfelé, de sehogysem volt rávehető, hogy Elberfeldre menjen. Váltak ugyanis Dr. Kohlbrüggének Hollandiában és Elberfelden néhány barátai, kik ez évek alatt folyvást összeköttetésben voltak vele s vasárnaponként némelyek összegyülekeztek az ő házában, hogy az ő írásmagyarázatát hallgassák. Ezek előtt így nyilatkozott: „azt nem teszem, hogy Elberfeldre menjek, én ott igen sokat szenvedtem. Van ott egynéhány őszinte ember is, de van sok tisztátalan anyag; nem megyek többé oda!“ Így maradt tovább is Utrechtben, hol a kormány ismét mindent elkövetett, hogy szószékhez juttassa. Mindez a hatalmas zsinat ellenében nem ért semmit. **) Ekkor ismét beteg lön, oly beteg, hogy élte szinte veszélyben forgott. Az orvos nem adhattott egyéb tanácsot mint azt, hogy menjen Godesbergbe és éljen ott forrásvizzel. El is ment nejével és leányával Annával, mig fiai, kik közül egyik katonai akadémiában vala, másik pedig gazdaságot tanult, távol valának az atyai hajléktól. Godesbergben felkeresték őt régi barátai, ezek közt von der

*) Cime ez: „Das siebente Kapitel des Briefes Pauli an die Römer, in ausführlicher Umschreibung. Elberfeld 1839.“ III-te Auflage. 1855.

**) Ekkor vétetett célba a kormány részéről azon szándék, hogy dr. Kohlbrügge hívassék meg Leydába, a keleti nyelvek tanárául és a cultusminister élénk óhaját nyilvánítá a felett, hogy e hivatal egyházi állással kapcsoltsassék egybe; de e terv is a szabadelvű párt mindenféle ellenzésén hajótörést szenvedett.

Heydt Dániel, s ekkor jött ismét a meghívás, hogy menjen Elberfeldre, ő azonban a meghívást elfogadni nem akarta, mert a különböző gyülekezetet nem szerette, hanem ismét Utrechtbe szándékozott visszatérni.

Már fentebb szólottunk az elberfeldi reformált gyülekezetnek a harminczas évek elejéni állapotáról, mely szerint az unio és agenda miatt szakadás állott elő az egyházban. A reformált gyülekezet nem csekély számú képviselői s tagjai tiltakozványukban kijelentették, hogy a reformált hitvallás, és reformált egyházalkotmány s istenitisztelek rendjének jogai, tulajdonságai, mint ezek Clevében, Jülichben, Bergben és Markban régtől fogva fenállottak, méltó és tiszteletteljes alakban s mivoltban általuk is megőrizendők. De minthogy a lelkészek és a gyülekezet legnagyobb része az uniot és agendát elfogadta: a protestálók látták, hogy e szerint ők egyház, predikáció és istenitisztelek nélkül maradtak egészen, és az elberfeldi reformált gyülekezet vagyonából is végkép kizárattak. Azonban nem csupán külső nyomatásoknak voltak kitétetve azon egyháztagok, kik az őshitvalláshoz és reformált rendtartáshoz szilárdan ragaszkodtak, hanem nagy benső veszélyekkel is állottak szemben. A régi formulare sem jogilag, sem használatilag nem létezett többé, melynek vallástételére gyermekeiket kereszteltetni kívánták; a felnöttek oktatása hiányzott és a szülék oldott kéveként hullottak szét, mivelhogy a közönséges istenitisztelek általi összetartás, a hirdetett ige általi oktatás, és az urasztalánáli egyesülés hiányzott. Mindenemü fonák és elkülönző eszmék merültek föl némelyeknél, mások figyelmét pedig mindenféle földi és világi kapcsok vonták el. E veszélyek érzete, az egyetemesszükség mind élénkebb lön a keblekben. Ekkor történt, hogy 1845-ben, a megrongált egészsége helyreállítása végett Godesbergben hosszasan időző Dr. Kohlbrüggéhez meghívás és azon kérés ment, hogy költözzék Elberfeldre és az egykori reformált gyülekezet ez elárult tagjai között a predikátori hivatalt foglalja el. Nem akart e meghívásnak engedni, mivel szive mélyéből ellensége volt az elkülönzés látszatának is; már korábban is, u. m. 1839-ik

évben, midőn Holland különczöi, kik az államegyház ellenében a dordrechtli határozatokhoz szilárdan ragaszkodtak, Dr. Kohlbrüggét lelkészül meghívták, visszautasította a meghívást, mivel azok a „különczök“ név alatt fogadták el az állam elismerését. — De ekkor az Isten egy nevetséges dolog által elűzte őt Utrechtből. Igy ment ismét Elberfeldre, akarata ellenére. Midőn Düsseldorfban vala, kérte valaki, hogy legyen porosz alattvalóvá, mert különben a csendőrök tul vihetik a határon. De ő erre azt válaszolta, csak hadd jöjjenek, ő örülni fog, a hol ő jár, Isten utja és a hol Isten utja van, egy egész regiment sem viheti őt onnan el!

1846. tavaszán megérkezve Elberfeldre, ott elszomorító helyzetre talált. Az emberek nem jártak templomba, sőt némelyek vasárnap is dolgoztak és mivel az Isten igéjének hirdetése hiányzott villongás vala ott. Kezdetben csak 35 egyén előtt prédikált, még pedig saját házában; nem sokára azonban egy nagyobb teremre volt szükség, mely 1847. ápril 25-én vétetett használatba és 4—500 egyént befogadhatott. A gyülekezetnek az ottani reformált egyházzal egyesülésére tett kísérlete sikertelen lön. Azonban minthogy a gyülekezet tisztán kifejezte azon kívánságát, hogy az Isten igéjét akarja hallgatni és annak parancsai szerint élni, minthogy ennélfogva egyszerűen a reformált hitvallás alapjára helyezkedett: Dr. Kohlbrügge is kedvet kapott a lelkészi hivatal fölvételére; 1847. márcz. 30-kán pedig, a gyülekezet önállósága, királyi vallási nyilt parancs által valósulást nyert. Ugyazon év ápril 18-án történt a fenálló egyházi kormánytól függetlenül szervezkedés s reformált hitvallásu gyülekezetté alakulás. *) Igy

*) Utalunk e tárgyra nézve a „Bekentniss-Schriften und Formulare der niederländisch = reformirten Kirche in Elberfeld. Selbstverlag der niederl. ref. Gemeinde Elberfeld. 1850.“ — előszavára. E mellett tekintsd meg: „Evangelisch-reformirte Kirchenzeitung herausgegeben von Ottó Thelemann und dr. Ernst Stähelin. XV. Jahrgang. 1865. Juliheft. Erlangen“ 193—218. lapjait — továbbá: „Protestáns egyházi és iskola lap 1869. XII. évfolyam 43. és 70 lapjain „A németalföldi ref. gyülekezet Elberfelden“ című cikket.

miután mindent kockára tett, vagyonát, nyugalját, vérét: mégis elvégre az Isten célhoz vezérelte őt.

Ámbár a hittudorságon kívül, a lelkészi hivatalra választhatósággal birt dr. Kholbrügge, mindazáltal a sákramentumok kiszolgáltatására még nem volt fölszentelve*) — A fölszentelést sem az evangelicus egyházi kormány, sem azon egyház egyes szolgálói, ez egyház iránti ellenséges indulatnál fogva, jöllehet a királyi és cultusminiszter a presbyterium eb-beli kívánsága teljesítésére hajlandó volt, meg nem tették. Ezzel azonban a presbyterium semmit sem gondolt, elővették az apostolok cselekedeteiről írott könyvet, a Timótheushoz írt levelet s megnézték az egyháztörténetet, midőn a felavatást püspökök hiányában a gyülekezet vénei teljesítették: azonnal összehívta a presbyterium a gyülekezetet határozat végett. Itt el lön végezve, hogy a felavatás a gyülekezet vénei által történjék. Ehez képest dr. Kholbrügge lelkész fölavatása, a régi formula szerint a presbyterium legidősbjei által, véghez vite-tett,**) 1848. május 9-kén. Ez időtől fogva, noha több helyekre nyert meghívást, folyvást megmaradt Elberfelden s munkálkodott ott apostoli buzgalommal 29 éven át dr. Kholbrügge nem csak valódi predikátor és kitünő szónok, hanem a szó legszorosabb értelmében lekipásztor is volt. Főtörekvése volt kezdettől fogva a gyülekezet kebelében nem a szegények ápolása, hanem az arról való gondoskodás, hogy senki se legyen szegény.

1857-től fogva, Kholbrügge igen sok súlyos szenvedésen

*) A nagy reformátor Kálvin a ki a római egyházban a tonsuráig, de nem a papszentelésig vitte, sohasem részesült egyházi fölavatásban.

***) A felavatás történt a Jülich, Cleve, Berg és Mark egyesült tartományokban közhasználatban levő ó formula szerint, melynek címe: „Form zur Befestigung, der Prediger“. — A francia és skót hitvallás a felavatásról általában semmit nem tud, az angol vallástétel csak egyszerű behelyezéstről vagy beállításról szól, mely azok által történik, kik a lelkészt meghívják; a két helvétiai, a németelföldi a cseh vallástétel és az ugynevezett thorni vallástétel öszhangzólag világosan azt határozzák, hogy: a fölavatás imával a gyülekezet színe előtt, a vének kezeinek a felavatandó fejére tevése által történjék.“

ment keresztül, nejét, egyik fiát s leányát elvesztette a halál által. De megérte azt, hogy egyházi beszédei nagy elterjedésnek örvendettek és mindig több barátokat és tanítványokat nyert, gyakorta predikált hazájában, Amsterdamban szószékre is lépett, hol csak pár évvel is ezelőtt több mint 3000 ember előtt predikált? Nagy örömmel ülte meg elberfeldi lelkészke-dése nyegyedszázados innepét 1871. jun hó 11-kén, melyen tartott egy beszédet a gyülekezet ifju nemzedékéhez. Egyházi beszédet pedig tartott ugyanakkor Márk : 5, 24, verse fölött : „Elméne azért Jézus ö vele.“ — A gyülekezet 25 éves jubileumán 1872. ápril 12-kán tartott egyházi beszédének alapja a LXXVIII. zsoltár volt. Még 1873-ban, tehát 70 éves korában, friss és erős volt, a nélkül, hogy szellemi erejében, az igehirdetés, az evangélium iránti szeretetben megfogyatkozott volna; csakhoggy már ellátta azt, hogy a gyülekezet csaknem minden vénei elmentek előtte, egy új nemzedék nőtt fel körülte, még tartva a jó hagyomány által, ő azonban egyedül érzette már magát és a föld reá nézve kihalt volt, és három havi szenvedés után, egész csendben és visszavonultságban, csaknem egyedül Istenével és a mellett levő két ápolónővel közlekedve, sok ima és lelkének csak néha tisztán levő munkássága közt méne ama napra, melyet ő maga a „vigalom és ünneplés napjának“ nevezett betegségében. Elhunyt 1875. március 5-kén, reggel. Tíz lelkész vitte koporsóját a nyugalom helyére, Hollandiából, Németországból és Helvétia-ból való hiv tanítványai, és március 9-kén tétetett le a nemes mag a föld ke-elébe, oly nemes mag, minőt a reformált egyház régen nem kapott. Gyászbeszédet tartott sirjánál elsőben Kunzli Gyula, ki azelőtt segéde volt, most pedig utódja lön, azután Wolfensberger, zollikoni lelkész, — miután pedig a koporsó sirba tétetett és a sir gazdagon feldiszítettett koszorúkkal, Huber hüttlingeni lelkész mondott imát, záradékul a LXXXIX. zsoltár első verse énekeltetvén.

Vegül had álljon itt azon előszó melyet dr. Böhl Eduárd bécsi református hittanár, Kohlbrügge egyházi-beszédei magyar kiadásának egyik füzetéhez iratott: „Dr. Kohlbrügge

Frigyes Hermann egyházi beszédeinek második füzetét veszi itt a tisztelt olvasó és most az a kérdés : mi célja van ezen egyházi beszédeknek, mi ezeknek kiváló előnyök?

A Kohlbrügge egyházi beszédei az olvasót először lesujtják és megalázzák. Szükség, hogy ez egyházi beszédek világánál tanulja megismerni az ember, hogy az ember mind-ezideig mily keveset tudott és értett Isten igéjéből. Miképen minden lángelmék koruk felett kitűnnek : ugy állanak az egyházban a kiválasztott eszközök is, magasan felyül azon színvonalon, melyet a keresztyének nagy tömege elfoglalt. Igy áll a dolog kiváló mértékben Kohlbrüggével. Dr. Kohlbrüggét az Isten ily kiválasztott eszközévé tette a reformált egyháznak. Ez egyházi beszédek első füzetén előbeszédéből megértheti a szives olvasó, minő utakon vezérelte e férfit az Isten, hogy őt az egész reformált egyház utmutatójává és hirnökévé tegye. A nyomoruság kemencéjében készítette elő őt (Észa. 48, 10.), hogy azután másoknak, kik ugyanazon kemencében ülnek, tudomást adhasson azon üdítő hűsítésről, melyet ő maga, a szent lélek fuvalma által nyert vala. Kétségkívül földolog és előfeltétel a Kohlbrügge iratainak megértéséhez, hogy az ember szegény bűnös legyen és az Isten törvénye szükségképen élő legyen szívében. Az akadémia előtt Pythagoras eme mondata állott feliratul : „Senki be ne lépjen itt a geometria ismerete nélkül !“

Ohajtanók ez egyházi beszédek elé ezen feliratot tűzni : „Senki se olvassa ezeket olyan, ki bünei tudatának hijával van!“ „De ki is viselhetné a keresztyén nevet, a ki épen nem volna bűnös? Nem más oknál fogva neveztetik Jézus az Isten fölkenntjének, Krisztussának, mint azon alapon, hogy az ő megkenése a mi büneink meggyógyulására szolgál. Még pedig oly bűnöknek, melyeket sem pápai bűnbocsánát, sem jótettek vagy jó szándékok el nem törölnek, hanem csak a Krisztus egyetlen áldozata, melyet egyszer a keresztfán teljesített, töröl el. Különös szavakat mondunk, oly szavakat, melyek fájdalom, ma már egy hittanárnak és hittudornak szájában is ritkákká lettek !

Ugy van bizonyára, az üres szólam és képzelt ismeret vastag ködéből alulirott kibontakozott és lelke az Isten igéjének éltető levegőjéhez hozzá szokott. Alantirt nem engedi magát többé a világ bölcsesége sirénhangjai által elcsábíttatni, hanem leül a legédesebben az Isten városa kisdéd kutfejénél, melynek a vizével Jézus önmaga itat minket. (Ján. 4. 13—14.)

Mindezt pedig a Kholbrügge egyházi beszédeiből és irataiból tanulta ő, mintegy mellén fekvék ő ezen férfiaknak, elsőben mint tanítványa, azután mint veje és összes keresztyéni életvezetését azon szónoknak köszöni, a ki a következő egyházi beszédeket tartotta. Ennélfogva egy olyan ember lép itt magyar testvérei, hitrokonai elébe, a ki ezen egyházi beszédek hatalmát és igazságát önmagán tapasztalta és fölszólítja őket, mondván : jere és lásd meg! Ezt ő itt, e második füzetben kettős komolysággal cselekszi, mivelhogy tetszett Istennek, hogy e dicsőszavak predikátorát, ki egyszersmind alantirtnak atyja is vala, a halál által elvegye. De, jölehet elhunyt, élni fog Kholbrügge tovább is az ő irataiban. És midőn a jövő évtizedekben az egyháztörténet még beszélni fog a reformált egyházról : akkor Kholbrüggével egy új korszak fog kezdődni. És miként akarhatna Magyarország hátramaradni és Hollandiával, Németországgal, Helvéciával, Csehországgal*) és Morvaországgal versenyezve, nem buvárkodni ezen egyházi beszédekben, hogy azon áldásban, melyet ezek másutt terjesztenek, a magyar egyház is részesüljön?

Vajha a magyar reformált egyház, eme hívó szózatot, mely Kholbrüggének még ki nem zöldült, új sirhalmáról zeng felé, eme szózatot szívére venné: Jere és lásd meg! Bécs, április 28. 1875. Dr. Böhl Eduárd, hittanár, a bécsi evangélikus theologiai intézetben. — (Lásd Mennyei Lépcső II. füzet. 1875.)

*) C s e h nyelven, egy igen terjedelmes postillán kívül, dr. Tárdy Hermann főegyházi tanácsos által kiadva, megjelent Kholbrüggének egy katechismusa, (a heidelbergi káté kivonata, mely m a g y a r nyelven is megjelent Elberfelden, 1867-ben) és számos egyes egyházi beszéde. Szinte jelentek meg f r a n c i a nyelven; Páris. Grassart libraire - editeur. 1853. 1855. 1856. — és á n g o l nyelven : London. Partridge and Oakey, 34. Paternoster — Row. 1853. 1854.

Berekesztjük ezen, a reformált egyház történetében korszakot alkotó férfiú életrajzát azon buzgó ohajtással : vajha a Kholbrügge beszédei a reformált magyar egyház holttestébe életet lehelnének! Ha Elizeus élettelen teteme (2. Kir. 13, 21.) a holt embert életre hozták : talán Kholbrügge lélekteljes beszédei is fognak hasonlót tehetni egyházunk testével! Adja is azt a kegyelemnek Istene!

M.-Gyorok, jun. hó 20. 1875.

Rác Károly.
ref. lelkész.

Egyháztörténelmi tárca.

1.

A magyarországi reform. egyházkerületek 1821. márc. 18, 19, 20 és 24. napjain Pesten, ugyan azon évi október 1—4. napjain Debrecenben s az 1822-dik évi február 20—22. napjain Pesten tartott generál konventek jegyzőkönyvei.

(Folytatás.)

Március 20. napján folytatódott a generalis konvent ülése az előbb kinevezett követ urak közzül méltg. gr. Teleki László. gróf Rháday Pál és gróf Teleki Sámuel és Tek. Bárcay Pál urak nem lévén azon jelen :

12-szer. Olvastatott a tiszántuli superintendia e f. é. mart. 6. napján tartott konsistoriumának jegyzőkönyve, melybe már Ő Felségének azon közbejött kegyelmes parancsolata is, mely által a tiszántuli traktusok kérdésben levő felosztása s az állított újítások megítélését a jelenlevő generalis konventre bizta, kihirdettétvén, azon kegyelmes parancsolat értelméhez képest a mostani követség kineveztesen.

Felolvastattak a tiszántuli superintendia lelkipásztorai által e jelenlevő generalis konventhez készített kétrendbeli irások is, melyeknek egyikében a villongások miképen és honnan lett származását, másikában pedig a már felolvasott irásokból összeszedett sérelmeiket adják elő. Melyekre nézve Péchy Imre főcurator ur azon irás titulusa : *Reformatio de modalitate amicae compositionis dissensionum inter Supremum Curatorem, et Superintendiam enatarum*, azon okból, mivel ő nem az egész superintendiaánál, de annak csak igen kevés részénél, t. i. csupán némely lelkipásztoroknál talált az új rendelkezések ellen ellenkezést; észrevételt formált; s ezen állítása erősítésére két érmelléki traktualis öregebb asses-

sorok s kiskereki és bogyoszlai predikátorok irásban tett magok kinyilatkoztatását, melyben világosan megismerik, hogy ők traktusok gyűléseibe is azon mocskolódo s a megkötött békesség ellen kikötő irásnak nyilván ellene mondtak, előadta. Mely alkalommal :

13-szor. A dunántuli superintendencia superintendense főtiszteletű Tóth Pápay József ur felfedezte, hogy ezen versengéseknek egy főkutfejét találja abban, hogy akárki tettevel a budai kánonok originalja a tiszántuli superintendenciában elsikkasztatván, azok helyébe egy essentialjára nézve vitziált pár tétetett; melyet ha úgy volna, a mint vitziáltatott, az ellenkező predikátoroknak méltán félelmet okozhatott volna.

— Összevetvén a más superintendenciáknál meglevő és Ő felségének is mind a zsinaton jelen volt követek, mind önnön királyi embere subscriptiojával erősített originalis kánonokkal s magával a budai zsinat egyik notariussánál mélt. főcuratur Szilassy József urnál levő originalis mintával is : világosan kijött, hogy a budai zsinat 4. kánonja önnön magával ezen kánon szavaival ellenkező értelemre vivő vitziatioja bő forrása lehetett az elterjedett egyetlenségnek, némi képen ezen vitziatio a megcsaltaknak mentségére szolgál egyrésről, ha megcsalattatásokat látván, ezenül azon épült helytelen ítéletekről le tesznek, s magukat a közönséges megegyezésnek ellene szegezni tovább nem kívánják más részről azoknak, akár kik lettek legyen azok, kik az originalis kánonokat elsikkasztották, tettök feketesége világos bizonyosságai ;

a különbség, melyet tettek, ebben áll :

A budai zsinat 4. kánonja a mint ott áll :

„Singula ecclesia ejuslibet loci, habet jus, et obligationem se ipsam secundum Canones Ecclesiasticos, per suum Presbyterium Locale regendi. Quod constat ex Patronis Ecclesiae ejusdem Religionis, ex verbi Divini ministro, nec non Curatoribus et Senioribus. — Qui Curatores et Seniores modis hactenus consuetis eligentur et adjurabuntur. Patronorum autem erit, in Ecclesia, quarum nutrij quidem sunt, sed etiam simul membra, nullum exercere dominatum, sed eas Consilio et quavis alia ratione juvare et protegere.“

A budai zsinat 4. Canonja a mint vitziáltatott a tiszántuli superintendencia archivumába letett simplex párban :

„sed eas consilio et quavis alia ratione regere.“

Martius 21. s több napjain folytatott a generalis konvent ülése, az elől kitett követ urak közül csupán mélt. gr. Teleki László és Sámuel és tek. Barczay Pál urak nem lévén azon jelen.“

14-szer. Olvastatott a tiszántuli superintendencia érmelléki traktusának proseniorja s szalaci predikator Lengyel Józsefnek ugyanazon superintendencia, márt 6. napján e folyó évben tartott konsistoriumába felolvasott s ide áttétetni rendeltetett panaszlevele melybe az érmellék

traktusnak a szuperintendentiában készült békesség ellen tett ellenmondását támogatván, azt közmegegyezéssel készültnek lenni állítja s ennél fogva némely üldözések s fenyegetések ellen pártfogásért esedezik. Melyre:

— A már feljebb főkurator Péchy Imre által előadott traktualis asessorok magok kinyilatkoztatásából kijöven az, hogy azon mocskos ellentmondó irás a traktualis ülésben az egyházi részről is ellenkezésre talált: prosenior Lengyel Józsefnek a generalis konvent azt, hogy kötelessége ellenére magát ezen ellentmondás előmozdítójává tette, annyival inkább hibául teszi ki, minthogy azon superintendentialis gyűlésben, melyben az egyesség készült, maga is jelen volt.

15-ször. Ugyancsak főkurator Péchy Imre ur annak megbizonyítására, hogy az egyesség ellen tétetett három traktusok protestatiójának más külső rugója is volt, biharvármegyei administrator mélt. gróf Rhédey Lajos urnak testvéröccse Rhédey Ferenc urhoz s debreceni kollégiumbeli professor Péczely Józsefhez írott két rendbeli leveleit párban előmutatta.

Melyek felolvastatván oly tekintetűeknek találta azokat ezen generalis konvent, hogy kötelességének ismerte, hogy azok a több ezen protukulomhoz tartozó aktákkal együtt Ő Felsége kegyelmes elítélése alá terjesztessenek.

16-szor. Mindezek után minden ezen dolgokra tartozható irások a fentebb előadottak szerint felolvastatván s így még egyszer maga a vetélkedés főtárgya t. i. az 1818-ik év október 3., 4., 5. napjain tartott tiszántuli szuperintendencia konsistoriuma jegyzőkönyve pontonként elővételén, nevezetesen:

A 65-dik pont, melyben a traktusok rendbeszedéséről való határozás történt, ujlag felolvastatván:

— Jóllehet ugyan a tiszántuli szuperintendencia generalis nótáriusa Budai Ézsaiás ur, a tiszántuli lelkipásztorok ellenkezését azzal, hogy egy bizonyos kánonra támaszkodván, mely azt tartja: *quod mutationes voto tractuum fiant*, menteni kívánta, s a feltett változásokra nézve a traktusoknak egyenként való kihallgatását szükségesnek állította, — jóllehet Juhász István és Hécey Pál a tiszántuli szuperintendencia követjei és esperestek, lépéseiket azzal, hogy mint messzebb lakó esperestek a szuperintendencia októberi, és januáriusi konsistoriumain való megjelenéstől dispensáltattak s így a traktusok uj felosztása nálok nélkül történvén észrevételeiket akkor elő nem adhatták oltalmazni kívánták volna: mivel mindazáltal mind a közönségesen felolvasott aktákból, mind különösen a tiszántuli szuperintendencia 1818-ik év július 19. napján tartott konsistoriuma jegyzőkönyvéből világosan ki-
~~jönne az,~~ hogy már akkor a traktusok jobb felosztása, s némely újabb

rendelések szükséges volta előhozattatván : ezeknek kidolgozása iránt ugyanazon gyűlés kebeléből bizonyos küldöttség neveztetett ki, mely is vélekedését az ugyanazon év október 3., 4., 5. napjain tartott gyűlésnek bemutatattván, az ottan némely változásokkal helyben is hagyatott, mivel a jól rendelt társaságokban fenálló törvények szerint a jelenlevők végezéseinek a távollevőket is kivált e jelen esetben, annyivalinkább kötelezni kellene, mivel a gyűlés a szokott rendes alkalommal tartatván, annak mind idejét, mind már az előbbi gyűlésben kitett tárgyát minden lelkipásztorok előre tudhatták s ennél fogva mind a juliusi, mind a kérdéses októberi gyűléseken is ugyancsak a viágiaknál nem kisebb számmal jelen voltak, s a közzéadásba megegyeztek. Mivel minden szuperintendentiának mind azt, a mi jobb rendre célozhat a maga kelébe behozni kétségen kívüli jussa van, mivel a más három szuperintendentiák is a traktusok jobb és a politika jurisdictiókhoz inkább alkalmaztatott rendbevitelét, a magok példájokkal is bizonyítván, ezen jobb felosztásra a tiszántuli szuperintendencia kebelében avagy csak azért is, hogy a Szilágyságban levő ekklezsiákbeli házassági perek tovább felső ítélőbíró nélkül ne maradjanak, multhatlanul szükség volt, — mivel maga is a jó rend azt, hogy a mennyire lehet az ekklezsiái igazgatás a polgári jurisdictiókhoz alkalmaztasson, ajánlaná, s mivel végezetre a kérdéses gyűlés céljában nem újítások, de a jobb rend behozása lévén minden synodalis aktákba való avatkozás nélkül; ezen jobb rendelkezéseket meg lehetett tenni, ezen okon a kérdésbe vett s traktusok elintézésére tett rendelés mind formájára, mind valóságára nézve ezen generalis konvent által is átalábau helyesnek, s minden kifogáson felülállónak találhatik. Az ennek miképen leendő véghezvitele iránt előforduló némely kérdések végső elintézése azon időre halasztatván, midőn Ő Felségének ezen protokolumra kiadandó kegyelmes resolutioja kihirdetésre s végrehajtására nézve ezen generalis konvent újra össze fog gyűjtetni.

Mely előadott okoknál fokva a tiszántuli szuperintendencia egyházi renden levő követeli is annyival inkább meggyőzettek, mivel a tapasztalás megbizonyította, hogy a más három szuperintendentiákba is azóta, a mióta a traktusok jobb rendbe szedettek, a dolgok mind hamarább, mind nyomosabban folynak, még pedig az adózó népnek nem terhével hanem inkább könnyebbségével.

Olvastatott azon gyűlés 66. pontja, melyben a koadjutor kurátorok segítségére és a tractuale forumok alkalmasabb coordinatiojára szükséges világi assessorok felállítása meghatároztaott.

Melyre a tiszántuli superintendentiabeli békési traktus esperestje és követ Juhász István azt jelentvén, hogy csupán a kánon hibás értése miatt és mivel nállok bizonyos koadjutor kurator, szolgálata kezdetével

a hitet letenni nem akarta, történt légyen a koadjutor kuratorok ellen tett kifogás :

— Az, hogy a koadjutor kuratorok, és minden akár egyházi, akár világi assessorok valamint a több szuperintendentiáknál, ugy itt is hit alatt szolgáljanak, egyáltalába megkivántatik. Hogyha pedig valamely traktusba kurátorságra alkalmas személy, melyet azonban feltenni nem lehet, — nem találhatna, vagy a kiválasztott azon hivatalát felválalni nem akarná: a traktusok a szomszéd traktusokból is koadjutor kuratorokat és assessorokat is választassanak.

A gyűlésekre pedig a lelkipásztorokat ugyan az esperest, a világiakat pedig a koadjutor kurator tartozzék rendesen meghívni, ugy mindazáltal, hogy egyik, vagy másik megakadályoztatván e részben egyik a másikat mindenkor kipótolhassa. Mely gyűlésekben minden jelenlévőknek szabadszóllásuk legyen : a perek elítélésében azonban, csak azoknak legyen voksa, a kik az egyházi és világi rendből hittel köteleztetnek.

Olvastatott azon gyűlés 67. pontja, melyben a tiszántuli superintendia, széniorainak kötelességévé tette, hogy az ekklezsiák vizitációját a koadjutor kuratorokkal együtt vigyék véghez.

Mely ellen is jóllehet a tiszántuli szuperintendia lelkipásztorai magokat régi kánonaik értelmével oltalmaznák, mivel azonban főkurátor Péchey Imre ur által hitelesen jelentetne, hogy már 1780-ik évbe is maga a tiszántuli szuperintendia a beregi traktusban fenforgó bizonyos kedvetlenségek elintézésére az akkori főkurator, szuperintendens, s generalis nótáriust küldötte ki kánónika vizitáció végett; de a más három szuperintendenciákban is szokásban volna, hogy a midőn magát valami rendkívüli eset adná elő, a koadjutor kuratorok a vizitáczió mindenkor együtt jelen vannak : ahozképest a tiszántuli szuperintendenciának ezen, valamint a protokolumok bátorságba helyeztetése iránt tett rendelései helybenhagyattanak.

Olvastatott azon gyűlés 68. pontja, melyben a traktualis tisztviselők miképen leendő választásra módja meghatározatik :

Mely határozások azzal az észrevétellel, hogy ha a kandidátusok közül valakire mindjárt az első voksolás alkalmával az ekklezsiák fele részénél több voksol; tovább a voksolásra szükség ne legyen a generalis konvent által is helybenhagyattak.

Olvastatott azon gyűlés 69. pontja, melyben a tiszántuli szuperintendia által a határozatott meg, hogy a szuperintendia consistoriuma sz. k. Debrecen városán kívül is — hol egy, hol más helyen tartathassék. Melyre nézve :

— A generalis konvent is kétségen kívül valóvá teszi a tiszántuli szuperintendenciának is azon jussát, hogy a maga konsistoriumait sz. k. Debreczen városán kívül is a mint a körülmények kívánni fogják, kebe-

lében akárhol is annyival inkább tartathassa, mivel nemcsak a más szuperintendentiákban, hanem magába a tiszántuli szuperintendenciában is a mint a protokollumok is nyilván bizonyítják a szuperintendencialis gyűléseknek különböző helyeken való tartása mindenkor szokásban volt. Olvastatott végre ugyanazon gyűlésnek 70-ik pontja, melyben az agentialis alamizsna-pénznek egyenesen rendeltetése szent céljára leendő fordítása e végre annak a traktusok által a szuperintendencialis kasszába minden hiány nélkül való beküldése a tiszántuli szuperintendencia által is elhatározottat :

Egy lévén a tiszántuli szuperintendenciába becsuszott hibák közül az, hogy ezen szent alamizsnálkodás addig is egészen rendeltetése céljára nem fordítottatott ; főkurator Péchy Imre urnak ebéli gondoskodása nem csak helybenhagyatik, hanem ezentul is a legszorosabb kötelességei közzé valónak ítéltetik. Meghatározottván annál fogva itt is, hogy mindaz a mi a hat kommuniókori publikációból az ekklézsiák persejébe bejön, magának ezen szuperintendenciának 1764-en tett s a tisztelt főkurator ur által előadott rendelése szerint is a szuperintendencialis kasszába egészen minden fogyatkozás nélkül és mindenfelől beadassék, ezen rendelés minden más publikációból bėjött pénzre is kiterjesztetvén.

Mely végzéseknél, valamint az ellenök tett panaszoknak is összevetéséből kijövén az hogy, a tiszántuli szuperintendencia főkuratora Péchy Imre ur, azon behozandó jobb rendeléseket a tiszántuli szuperintendenciának csak javasolta s azoknak valóságos meghatározása pedig nem a tisztelt mélt. ur, hanem az egész szuperintendencialis gyűlés végzése volt ; az ellene tett vád mind ezért, mind pedig azért is, mivel a traktusok új felosztása, valamint a szekularis assessoroknak a traktuale forumokon a lelkipásztorokkal egyenlő számmal leendő előállítás ; ugy a koadjutor kuratoroknak is a traktusok jobb elrendelése után következő ekklézsiák első vizitálása alkalmával szükségesnek találtatott jelenlétele, az adózó népnek nem sanyargatására, de valóságos könnyebbségére célozna ; mind pedig végre azért is, mivel belső igazgattatásuk elrendelése ez 1791-iki 26. artikulus által is meglévén a főtiszt. szuperintendenciáknak engedve, ez által sem az Ő Felsége királyi jussainak megsértődése, sem pedig a budai zsinat aktáiba való beavatkozás egyáltalában nem következtethetne ; e jelenvaló generalis konvent által is hibás vélekedésen épültnél találtatott.

Azon kérdéseknek pedig, melyek magokat a debreceni iskolára nézve előadták, megvizsgálása, mivel valamint a többi anyaiskolák, ugy a debreceni is, sem egyedül a debreceni ekklézsiáé, sem nem a tiszántuli szuperintendenciáé, hanem az egész országban helyezett helyetia i vallástételt tartó ekklézsiáké : azon időre halasztatik, midőn ezen protokolumra az Ő Felsége által kiadandó resolutio megérkezvén, annak

kihirdetése s effectuatiója végett ezen generalis konvent in facie loci fog folytatattani.

Mely eképen közmegegyezéssel tett határozások jegyzőkönyve deák nyelvre is átfordíttatván, így columnaliter leirattatván s mind a két jegyző által kiadatván, a n. m. magyar királyi helytartó tanácsnak oly alázatos kéréssel felküldetik, hogy azt a n. m. helytartó tanács Ő Felseége atyai színe elébe terjeszteti és hogy ezen támadott kedvetlenségek mielőbb lecsendesíthetessenek, az Ő Felseége ezen tárgyban kiandó kegyelmes resolutióját siettetni kegyesen méltóztassék, hogy azt ezen generalis konvent vévén, mind azon felséges rendelés végrehajtását, mind a még hátralevő kérdések elintézését is eszközölhesse. Kelt mint feljebb.

Feljegyzették Tóth Ferencz mpr. a helvétiai vallástételt tartó du-nántuli superintendentia egyházi főjegyzője és ezuttal a helvétiai vallástételt tartó 4 szuperintendentiák generalis konventusának is kiválasztott egyházi főjegyzője és Szathmáry József mpr. budai agens s a helvétiai vallástételt tartó 4 szuperintendentiák generalis konventusára a világiak részéről kinevezett jegyző.

Collat. F. T. GNot. L. S.

(Folytatása következik.)

2.

Hodosi Sámuel ref. lelkésznek az esztergomi börtönből I. Leopoldhoz intézett harmadik könyörgő levele
Supplex Libellus.

Augustissimo Imperatori Leopoldo Primo etc. Dno Dno naturaliter Clementissimo de humili poplite exhibendus.

O Deus! iudicia tua da Regi et justitiam Filio Regis, ut iudicet populum tuum in justitia et pauperes tuos in iudicio. Proferant mortem pacem, et colles iustitiam. Vindicet pauperes populi et servet filios afflicti et confringas oppressores, Coram ipso incurvent se barbari et inimici eius pulverem tingant. Mittes ei auxilium de sancto et e Sione sustineas eum. Exaudias in die tribulationis, et in excelso collocabis eum, Amen.

Augustissime Imperator, Dne Dne naturaliter Clementissime!

Tertia jam vice ex his durissimis carceris Strigoniensis angustiis ad Pedes Sacros Suae maiestatis Serenissimae — tanquam unci et summi post Deum omnipotentem, dolorum meorum et immeritorum vulnerum Medici, humillimis ac lamentabilibus meis Libellis Provolvor atque prosternor: sitiens benignitatem ac misericordiam Dni mei naturaliter Clementissimi. Ad quas supplices Instantias quin sua Maiestas Sacratissima clementissime pro innata sua ad benignitatem propensione, se resolverit, nullus dubito; interim tamen nullam alleviationem ne dum optatam vinculorum meorum solutionem; verum maiorem in dies aggravationem experior. A die enim secunda mensis Novembris anni proximae evoluti

1702. Trabi cuidam praegrandi in terram ad mei solius mortificationem in conspectu meo defossae — tanquam immitis indomitaque aliqua besthia, — catena ferrea in compedibus obvinctus, inter variorum captivorum factorem, pedorem, excrementa, nunquam e carcere extrahi solita, haereo, unde sanitatis corruptionem, virium debilitationem, et vitae abbreviationem mihi inevitabiliter imminere, (nisi Sua Maiestas Sacratissima mihi afflictissimo et plurima indignapatienti, perpetuo, tamen fideli suo Subdito et Servo opem ferat tempestivam imploranti) continuus membrorum langvor, capitis dolor, vertigo aliaque incommoda portendunt. Potentissime Imperator, Dne Dne naturaliter Clementissime! Si esset in me aliquod delictum vel minimum, quod mihi obiici ab aliquo posset, esset, quod audaculam — eamque hac vice jam tertiam, apud Augustissimum Suae Maiestatis Clementiae Thronum, comparitionem mihi disvaderet, Ast quia bona conscientia, nullius mali sibi conscia, murus aheneus est, coram Augustissimo Suae Maiestatis Sacratissae conspectu fretus, tam naturali clementia, innataque Suae Mattis ad benignitatem et condolentiam proensione; quam vero personae et causae meae innocentia; audeo asserere, me nemini unquam ad hanc mei coarctationem causam praebuisse; adeoque non minus indigne, quam olim S. Josephus a Fratribus venditus et compedibus afflicto, hunc carcerem, hos compedes, has catenas ferreas, hoc manustrictorium, hanc numellam aliaque mille incommodasustinere, cum nihil unquam contra quenquam, carceri et vinculis, ne dum tam duris Angustiis dignum commiserim.

Augustissime Imperator, Dne Dne Clementissime! Vices Dei Omnipotentis (cuius nutu et gratia etiam regnas) geris in Terris Minister es; neque frustra gladium geris; verum ad vindicandum eum, qui malum fecerit; Imo ab ipso Deo appellaris Deus in terris et Filius Excelsi ad liberandum afflictum inopem et egenum ab ipsa ordinatus, dignetur itaque Sua Mattas Sacratissima — tanquam Sol de Coelo et infra quasi solium suum Maiestaticum discedendo, me afflictum, inopem et egenum, indigna quaeque iam ab undecim mensibus, continuos inter gemitus et lachrymos tolerantem fidelem suum Subditum ac servum favonio Clementiae Suae Caesareo Regiae adspirare ac refocillare, amissaeque Libertati ac habitationis loco postliminio restituere: superindeque Clementissimum suum Mandatum Liberatorium et Protectorium extradere. Ne inter vincula teterrae mi huius ergostuli — nulla certe culpa mea promeritis, vitam morti viciniorum diusius trahere necessiter, Misereatur Sua Mttos. secundum innatam Suam Clementiam, mei! Misereatur Familiae meae, Conjugis et Liberatorum — omni ope humana et patrocinio destitutorum et cum extrema egestate colluctantium. Fessa mea anima — tanquam terra siticulosa imbrem ferilem — enixissime anhelat Clementissimam Suae Mttis gratiam!

Deus Omnipotens gloriosissimum Suae Mttis Solium fundet ac stabiliat! Victritia Suae Mttis arma triumpho invincibili secundet.

Tandem post varios in administratione Regnor. suor. exantlatos et imposterum exantlandos labores, immarcescibili illa vitae aeternae corona Sacrum Mttis Suae Caput redimitum efficiat! Ubi cum omnibus piae recordaonis suis Precessoribus, inque Dno quiescentibus beatis Imperatoribus, Regibus et Princibus fulgeat — tanquam Sol et stellae primae magnitudinis in sempiterna seccula. Ita vovet :

Afflictiissimus, perpetuo tamen fidelis Suae Mattis Sacratissae subditus ac Servus, Samuel Hodosi, inter varia carceri Strigoniensis incommoda vix halitum trahens, captivius miserabilis. pp.

Alatta más tentával föl van jegyezve, hogy Captivitas praescripta gesta fuit 1700 et sequent.

(Veszprémi egyh. megye régi j.könyvéből)

Közli

Pap Gábor. s. k.

vilonyai helv. hitvall. lelkész.

3.

A szolnoki ref. egyház folyamodványa templomhely és paplak tárgyában.

(Lásd' e folyóirat f. évi első füzetének 102. lapját.)

Illme Sples, Rndssi Perillres ac Grosi Dni Dni.
Patroni et Fautores Graossimi.

Humillimorum Servitiorum nostrorum demissam semper oblationem. Nem kétlyük Ngtok kltek parancsolatjából Templomhely és parochialis ház, assignatiojára deputaltatott n. vtlő Losonczy István és Seres György commissarius uraim magok processussáról relatiot Ngtok kk nem töttek volna, jól lehatt az említett commissariusok, magok privata pecsétyei alatt attanak ugyan Testimonialist nekünk de hogy securussabbak lehessünk, annak birodalmában, kérjük alázatosan Ngtokat kket sub autentico Incljti Consily oeconomici sigillo Testimonialis levelet adni avagj penig ad Relationem kegjlmcs urunktól extrahálni, és nekünk jo alkalmatossággal megküldeni méltoztasson. hogj az Tekintetes N. : oeconomicum consilium gratiaját alázatosan megszolgálhassuk. El várván az Ngtok kltek válaszsát. In reliquo. kívánnyuk Isten Ngtokat kket számos esztendeig Hazánk hasznos szolgálattjára éltesse jó egészségben. maradván

Ngtokk klk

Alázatos szolgálái
Az szolnoki Reformata Ecclesia.

Czim : Illmo, Splibus, Rndissis, Perillribus ac Grosis Dnis N. N. supremo et vice Praesidibus caeterisque Suae — palis et Confoederatorum Regni Hungae Statum Inclijti Consily oeconomici assessoribus etc. Dnis Dnis Patronis et Fautoribus Graossis.

Neosoly.

(Érkezett) 20. Augusti.

A lezáró kis viaszpecséten semmi sem látható.

M. N. Muzeum. 537. Fol. Hung.

Közli : Szilády Áron.

Egyházi krónika.

Németország: Két nagy theolog halála. — Ifju theologok hiánya. — Polgári házasság hatása. — Lelkészi értékezetek. — Protestans egylet. — A közelgő zsinat. — Vegyes tanítóképző intézet. — Szakállas pap.

A legkitünőbb protestans theologus írók és orientalisták s legjelesebb egyetemi tanárok egyike Ewald Henrik mult május hó 4-dikén hunyt el, szülővárosában Göttingenben. Született 1803. nov. 16. szegény szülőktől. Kitünő észtehetsége s vas szorgalma folytán gyorsan haladt elő a tanulói pályán. Élte 20-dik évében már tanító volt Wolfenbüttelben; 1824-ben a göttingeni theologiai fakultásnál repetens, 1827-ben a bölcsészeti fakultásnál rendkívüli, 1831-ben pedig rendes tanárrá lön ugyancsak Göttingenben. 1837-ben királyi parancs által letétetett hivatalából, mert hazája alkotmányos szabadsága mellett bátran felemelte szavát; de a tübingeni egyetembe egész örömmel meghívták őt, s itt működött nagy elősmerés közt mignem 1848-ban visszatért Göttingenbe s itt folytatá tanári pályáját. 1866-ban az ösmeretes porosz háboru alkalmával, midőn a többek közt Hanovera is a német császársághoz csatoltatott, Ewaldtól is kivánták a hódolati esküt, de ő azt, lelkiösméretére hivatkozva, határozottan megtagadta; hanem kérte nyugalomba helyeztetését éspedig teljes fizetéssel és azon joggal, hogy felolvasásokat tarthasson. Ezen kérelme nemes lelkién teljesített s valóban csak sajnálni lehet, hogy Ewald ezentul sem vonult vissza a politikai pártusáktól s apró civakodásoktól. Irt többrendbeli jeles theologiai műveket, nev. rövidebb és terjedelmesebb héber nyelvtanokat, melyek több kiadást értek, ó- és uj-szövetségi írásmagyarázati, régiség-tani s bibliai, theologiai műveket, amelyek közül némelyik bevégzetlen maradt. Theologiai álláspontja, amelyről ő, egész aristokratikus lenézéssel tekintett a Baur és Strausz-féle irányzatra, mérsékelt szabadelvű volt s a protestans egylet első korszakának jobboldali irányzatával egyezett. 1859-ben a magyar akadémia is tagjává választá őt, noha a magyarokat s különösen a forradalmat keményen elítélte, főleg az általa kiválóan szeretett Roth szász evang. lelkésznek lelövetése miatt. Ewald mind mint theologus, mind különösen mint hazafi, amellett a mit egyszer igazságnak vallott, rendületlen szilárdsággal és következetességgel megállott minden körülmények között. Némelyek különnek tarták őt; de honfiainak nagy többsége tisztelettel tekintett az ő vasjelleme.

Ewald után néhány héttel, mult május hó 29-dikén hunyt el P a l m e r Chr. Dav. Fridr. tübingeni egyetemi tanár. Született 1811. január 27. egy Studgard melletti kis községben, tanult a tübingeni egyetemen majd ugyanott kevés ideig repetensi, Marbachban pedig diakoni hivatalt viselvén, tübingeni lelkészé lett. 1852-ben a homilétika, katekhetika, moral és paedagogika rendes tanárává neveztetett ki s e tudományok mezejét kítűnő kézikönyvekkel gazdagította. A Herczog-féle theologiai s a Schmid-féle paedagogikai nagy encyclopaediáknak s több tudományos folyóiratoknak igen szorgalmas munkatársa volt; irt liturgikai, hymnologiai, pastoralis theologiai műveket s többrendbeli egyházi beszédeket is. Álláspontjára nézve mint theolog közvetítő volt, mint paedagog pedig határozottan és szellemdusan védelmezte az evangyéliomi keresztény nevelés és iskolák ügyét.

A t h e o l o g i a i, illetőleg lelkész i pály á r a lépők száma, folyvást aggasztólag kevesbedik. Brandenburg tartomány 28 gymnasiumát a mult évben összesen 304 végzett tanuló hagyta el s ezek közül csak 23 lépett theologusi pályára; Berlin 10 gymnasiuma, ugyancsak a mult évben 180 végzett tanulót bocsátott ki s ezek közül csak 12 lett theologussá. A mult évek számadatai mind kedvezőbbek, ugyhogy a jelen évi helyzetet sokan a hanyatlás lehető legmélyebb pontjának tartják már.— Bádenben már darab idő óta, több segéd és helyettes lelkészi állomásra nem akadt egyén. Legközelebb a theologiai első vizsgára csak két, a másodikra csak három egyén jelentkezett. — Az összes német egyetemeken, a jelenév első felében csak 1826 theologus volt, holott még 1872-ben is 2173 volt a létszám. Jelenleg is legnagyobb a szám Lipcsében, t. i. 385, legkisebb Heidelbergben 9, Giessenben 8. Lelkészi pályára lépő tanulók minél gazdagabb segélyezése, lelkészi fizetések emelése s más efélék által akarnak némelyek segíteni, különösen Bádenben az aggasztó helyzeten. Mások úgy vélik, hogy ha az egyház kormányzói valóban vallásos emberek. ha az isteni tiszteletnek a nép vallásos szükségéinek igazán megfelelők s a lelkészválasztások nem demagogiai izgatások s párttusák tárgyai és alkalmai, s magok a lelkészek is nem politikai pártügynökök, toasztirozók s protestans egyletes vagy szabadkőmives-féle reformerek, hanem evangyéliom szerinti predikátorok és pásztorok lesznek, — mindjárt több vonzereje s tiszteltetése lesz a lelkészi pályának, és segitve lesz a helyzeten.

A p o l g á r i h á z a s s á g s az azzal rokon intézmények behozatala folytán keletkezett zavarok folyvást tartanak. Különösen a nagy városokban most is növekedőben van azok száma, akik a keresztelést, egyházi esketést, temetést nélkülözik, noha nemcsak az egyházi, hanem a polgári hatóságok s tisztviselők is mindent elkövetnek, hogy az egyháziatlanságnak gát vettessék. A porosz miniszter Falk ily értelemben bocsátott ki legközelebb körlevelet s kifejezte, hogy magának a császárnak határozott ohajtsága és akaratja, hogy az említett intézmények egyháziatlanságra ne vezessenek. Magában Genfben, a polgári házassági oklevél nyilván kifejezi, hogy a házasság egyházi megáldatását eszközölni kell. Nagy figyelemre méltó, amit egy legújabb külföldi lap idevonatkozólag mond: „Az ultramontánok határozottan meg vannak győződve a felől, hogy a polgári házasság behozatala az evangélikus állam-

egyházak felbomlását eredményezi, a római katolicizmusnak pedig javára fog szolgálni.“

A közelebbi időkben a német földön is több rendbeli lelkesi értekezletek tartottak Berlinben, Lipszében, Posenben, Hannoverben, Westphalenben, a Rajna vidékén és másutt. Mindegyikben ki volt fejezve azon különféle vések feletti aggodalom, amelyek az evangyéliumi keresztységet több oldalról fenyegetik; de egyszersmind az erős hit és remény is az evangyélium győzelme felől. Az alsó rajnai értekezleten Schürmann általános tetszés közt értekezett azon helyzetről, amelyben a porosz evang. egyház van, a német császárságnak a római hierarkhia elleni harca idején. Az autonomiát, állam általi kellő javadalmaztatást s általában az egyenjoguságot és viszonyosságot határozottan követeli.

A mannheimi és hildesheimi protestans egyházi gyűlések alkalmából, a velök rokonelvű Protest. Kirchenzeitung is, becsülendő őszinteséggel megjegyzi, hogy az egyletesek restek és gyávák valóának a nép vallási bajaival szemben s megérdemlették azongunyit, amelylyel az ellenfél által, nagyhangu, de eredménytelen ígéretek és handabandáik miatt sújtatának. Hát a sokkal nagyobb hangu magyarországi prot. egylet mit érdemel? Hogy a német protestans egylet kiváló hazájában Badenben, mily mérvben megújítá az egylet. a vallás erkölcsi életet, azt a következő legújabb adatok is mutathatják. A nagyobb városokban, mint pl. Karlsruhe, Mannheim, Heidelberg stb. száz ember közül általában csak 9—10 s a falukon is 40—50 jár a vasárnap-i isteni tiszteletre is.

A poroszországi evang. egyház egyetemes zsinata a jövő őszszel fog összeülni. A tartományi zsinatok adataiból s más tényekből, az általunk ősmert külföldi lapok mind azt következtetik, hogy a reformerek vagy protestans egyletesek épen nem többségben, hanem egyenesen kisebbségben fognak lenni a zsinaton. Ez okból már különféle módon mesterkednek is az ellen. Akarnák pl. hogy a lelkészek nem fele, hanem csak harmadrészét alkotnák a zsinati tagoknak és hogy ezek a lehető legszélesebb demokráta alapon választatnának.

Poroszországban a legelső vegyes vagy szimultán tanítóképző intézet a legközelebbi időkben nyitattott meg Simmerben a Rajna tartományban. Van benne 5 római s 21 evangyélikus tanítvány. Kölnben azon nézet merült fel, hogy a létező városi iskolák mind vegyesekké változtattassanak. Ez ellen azonban az ottani evangyélikus gyülekezet határozottan tiltakozott. — Poroszországban hatalmas lábón áll a népnevelés s a klerusra és ultramontanizmusra nézve más világ van mint Ausztria-Magyarországban s im ott, a felekezeti iskolákhoz mégis folyvást ragaszkodnak. Nagyon tanulságos dolog ez!

Kalthoff lelkészjelöltet egyik berlini parokhiához nevezték ki segédül, de nem akarták ordinálni, mert teljes szakállal s bajuszszal jelent meg, s bajuszát sem akarta levágni, mondván, hogy nincs oly törvény, a mely a papnak az ily viseletet megtiltaná. A főkonsistorium oda döntötte a dolgot, hogy csak azon esetben kell megborotválkozni, hogyha az illető gyülekezet megbotránkoznék a szakállban s bajuszban; ámde a presbyterium nem nyilatkozott ellenök ezeknek s így kegyelem lón számokra. Hasztalan gyermekség az egész!

Angolország. Hova vezet a ritualismus? Ugy látszik, hogy az angol kormány és közvélemény erélyes fellépése a ritualismus ellen, folyvást sikertelen. A jelen évi urnapját, tehát a kiválóan pápista ünnepet az angol protestans ritualisták, a római egyház teljes pompájával megülték, megtartották, s ez által a leghatározottabb lépést tették egyenesen Róma felé. „Ezek az emberek vagy bolondok, ha azt hiszik, hogy az ily üzelem összefér az evang. egyházi tagsággal; vagy gaz emberek, ha ez által Róma zsákmányává akarják előkészíteni az evang. egyházat“. Ezt mondja egyik külföldi lap, igen helyesen. Nekünk is folyvást vigyáznunk kell a ritualismus ragályos szenvedélyére. Facilis descensus averni, sed revocare gradum etc. etc.

Hollandia. Egyetemek theologia nélkül. A liberális párt bukása.

A felsőbb oktatásról szóló törvényterv szerint, az egyetemekből a hittani szak számkivettetik s a szeminariumokba utasítatik. Ezen elvet már a mult évi leydeni ünnepély alkalmával, mint igen dicsőt és korszerűt magasztalta a rektor. — Tiszta pápista elv s a léha liberalismus, itt is az ultramontanizmus kezére dolgozik.

A közelebb végbement képviselőválasztások alkalmával meghukott azon vad liberális párt, mely az ev. keresztyénségnek miként mindenben úgy különösen az iskolaügyben határozott ellensége vala. Rendkívüli hévvel ápolta a felekezeti jellemel nem bíró községi iskolákat, noha a következők megmutatta, hogy amaz iskolák csak az ultramontanizmust s a felekezetek közötti viszályt erősítették. Ezt jegyzi meg egyik külföldi lap.

Helvetzia. Viret emléke. — Népszavazás a polgári házasság felett. — Az evang. egylet fellépése Genfben.

Az erős hitű és szelid lelkű Viret Péternek. Calvin és Farel reformator társának karrarai márványból gyönyörű emlékszobrot emeltek Orbe-ban, Wadt kántonban. Viret 1511-ben született; 1530-ban, tehát 20 éves korában tartá legelső reformatori predikációját. Mint reformator lelkész és tanár francia Helvetziában s Fraciaországban több helyütt működött, s 1571-ben hunyt el. Emékszobrának leleplezése számos vendégek jelenlétében s ünepélyes emlékbeszédek mellett ment véghez, folyó évi május 4-kén.

A kötelező polgári házasság, mely Helvetzia némely egyes kantonaiban már régolta divatban van, most az egész Helvetzia számára törvény által be van véve, az ősnépszavazás csekély többsége által. 212,854 szavazattal 204,700 ellenében. A szavazás mult május hó 23-dikán történt.

A genfi evangelikus nemzeti egylet. Union national evangelique, mult junius 2-kán felhivást bocsátott ki az evangyéliomi érületiü polgárokhoz, hogy az egyházi tanácsban való választásoktól határozottan tartózkodjanak, vagyis a létrejövendő egyházi tanács hatósági jogát ne ösmerjék el, mert a genfi nemzeti egyház nem áll többé az evangyéliomi keresztyénség alapján. A választás valóban nagyon szegényül ütött ki, mert 8667 szavazatképes egyén közül csak 1568 jelent meg.

Franciaország. Egyházi társulatok évi gyűlései. — Jezsuiták uralma. — Az evang. egylet évi zsinata.

Azon prot. egyházi társulatok, amelyekről ezelőtt is, évenként volt tudósítás e folyóiratban, a múlt áprilisban tarták meg jelen évi gyűléseiket. Mindenütt a legélelkebb részvét s örvendetes előhaladás mutatkozik. — A lelkeszi értekezleten az urvacsorájának a keresztényi élethez való viszonyáról s az elemi iskolai vallásoktatásról tartattak előadások. A vitások folyamán meglepő volt a különböző irányzatok férfainak több tárgyakban való őszinte egyetértése. — A bibliaterjesztő társulat a legközelebbi évben majdnem két annyi bibliát terjesztett el mint az előtt, holott Franciaországban az angol s egy külön párisi bibliaterjesztő társulat is működik, — A kis könyvek társulata 13 új művet nyomtatott, régieket pedig 400,000 példányban terjesztett el. — Az egyháztörténelmi társulat elnöke, ünnepélyes beszédben hálásan emlékezett Guizotról, mint sok éveken keresztül elődéről. Két pályakérdés tüzetett ki 1200 franknyi jutalommal. Az elemi és vasárnapi iskolai társulatok is teljes virágzásban vannak; 25 új elemi iskola alapított, 215 segélyeztetett. — Az evang. társulat gyűlésén az elnök Pressense, nyomatékos beszédben kiemelte az ultramontán fanatizmus által a társulat elé gördített akadályokat és hogy Franciaországban a protestánsok számára folyvást nincs vallásza- badság. Az üldöztetés különböző újabb adatai soroltattak el a prot. evangéizáció központi társulatának gyűlésén is. — A missiói, a filléres és másféle egyletek is kitünő hatással működtek.

Párisban Sandoznál és Fischbackernél jelent meg közelebb egy érdekes mű Michaud abbétól, Franciaország jelenlegi politikai s egyházi helyzetéről. Szerző szerint a francia róm. katholicismus most egységes a jezsuitizmussal s az ország sorsa ennek kezében van. A jezsuita ultramontán párt egyszersmind nemzetközi politikai párt is, melynek célja, ellenszegülni a neki nem tetsző törvényeknek s felforgatni a modern államot. Az ultramontanizmus tehát a maga módja szerint épen azt akarja, a mit a legszűkebb socialdemokraták. — Michaud szerint ezen üzelem nagy veszélybe viszi Franciaországot.

A franciaországi evang. egyházak egyesülete, vagyis az államtól független autonóm francia ref. egyházacska, folyó évi szept. 2-dikán délelőtt 11 órakor nyitja meg 14-dik zsinatát, a laforcei evang. templomban, isteni tisztelettel, amelyen az egyházi beszédet Lichtenberger párisi lelkész tartja. Miként ez előtt úgy most is intéztettek testvéri meghívások a külföldi ref. egyházakhoz s ezek közt a magyar „kálvinista” egyházhoz is. Bármily számos küldöttség szívesen látatik. A megjelenni akarók a zsinat előtt legalább egy hónappal tudas- sák szándékukat, pl. a zsinati bizottság elnökével Fisch lelkéssel, Páris, 88, Rue de Rivoli.

Ausztria. Róm. kath. politika. Rauscher bibornok érsek oda törekszik, hogy az ausztriai, bármi nyelvű, eredetű s politikai irányzatú római katolikusok egy egységes egyházpolitikai párttá egyesüljenek, melynek célja lenne a többek közt, visszaszerezni a konkordatumot s megóvni a Habsburg birodalmat, az azt nyilván fenyegető szétdarabolatástól.

Különfélék.

A tiszántuli ref. egyházkerület egy szép határozata a keresztyén hit védelme ügyében 1794-ből.

A nevezett egyházkerület jegyzőkönyve 1794. auguszt. 12. 66-dik szám alatt ezt tartalmazza :

„Gondolóra vette ezt is a konsistorium, hogy a vallást ostromló sok könnyek jönnek ki, és az azokból beszivott vélekedések hazánkban is terjednek; azonban olyas könyv nincs az emberek kezében, mely a keresztyén vallást védelmezné és az annak igazságinak hivesében erősítené : ezt a rendelést tette, hogy tiszteletes superintendens Hunyadi Ferenc uram, továbbá királyi tanácsos Vajai Vay István, Domokos Lajos és szabolcsvármegyei Viceispán Szathmári Király József urak, ugyszintén debreceni prosenior tiszteletes Kocsis István, debreceni predikátor Szikszai György, Benedek Mihály, Gál András, váradi predikátor Szaklányi Zsigmond, professor Szilágyi Gábor és Kocsi István uraimék együtt tanácskozáván és egyetértvén, tegyenek fel olyan munkát, mely a keresztyén vallás igazságát megállapítsa és a hitetlenségnek terjedését megakadályoztassa.“

Ezen igen szép végzés, mint ilyen, sohasem hajtatott ugyan végre, legalább az én tudtom szerint : ugy látszik azonban, hogy mégis az ez által jelzett üdvös mozgalom eredményének tekinthető a következő két műnek világra jövele :

Szikszai Györgytől, a kinevezett bizottság egyik tagjától : A természeti és keresztyén vallás, melynek második kiadása 1804-ben Pesten jelent meg 8-ad rétbén 16 és 571 lapon. A mű határozottan apologetikai illetőleg polémikai irányzatú. Az előszóban, mely 1799-ben kél, maga szerző mondja a többek közt : „Ideje is volna már, hogy a három keresztyén felekezetek (róm. kath., evang., reformátusok) felébredjenek és az egymás bántása helyett a naturalismusnak, socinianismusnak, indifferentizmusnak, moralismusnak, racionális-musnak. . . a melyek a tiszta keresztyén tudomány ellen törekednek, . . megvetésében s a keresztyén tudománynak oltalmazásában egygyé legyenek“. stb. Szikszai műve, a mi irodalmunk inséges mezején még ma is sikerrel forgatható.

A második mű: A keresztyén vallásnak rövid védelmezése, írta Seiler György erlangeni prof., magyarra fordította Szentpéteri Hodor Pál, vathai ref. lelkipásztor. Megjelent Debrecenben. 1799. 8. r. 398. l. Ajánlva Vay József tiszáninneni főkuratornak s Szóke Ferencz borsodi esperestnek. A magyar fordítót is az akkori idők viszonyai inditák a munkára.

Hát ma miért nem tűnnek fel ily jelenségek gyüleseink és irodalmunk mezején.

Tekintélyes külföldi közlemények a magyarországi egyházügyi politikáról.

A Berlinben megjelenő Neue evang. Kirchenzeitung, amely korunk protestans egyházi lapjai között körülbelöl a legtekintélyesebb, folyó évi május 22-diki számában, hazánkból egy rövid tudósi-

tást hoz, amely így kezdődik: „Trefort ur a hosszú miniszterválság mellett is megmaradt állomásában s minden kétségen kívül a megkezdett népszerű úton fog haladni, a szabadelvűek és a jezsuiták nagy örömére; — hát vajjon az evangélikus egyház szemei felnyílnak-e már? A magyar egyházban jelenleg uralkodó irányzat, bizonyítva nagyon kevésé alkalmas arra, hogy a romlást feltartóztassa“. . . Ezután a protestáns egyletek irányzatáról s ennek egyes bajnokairól szólván, ezt mondja: „ha az evangélikus nyáj, ily pásztoroknak van martalékul adva, akkor a leselkedő jezsuitáknak nagyon könnyű a játék“.

A Lipcsében megjelenő Evangelische Kirchen — Chronik ez évi 1—2. együttes füzetében a hazánkról szóló cikk így kezdődik: „A szabadelvű kultuszminiszterium (Trefort) egészen a klérus vezérlete áll“. Ezután a protestáns iskolák pusztulásáról s a felsőbb iskoláinkat fenyegető vérszólókról szólván, ezt mondja: „A szabadelvű protestánsok az országgyűlésen, a miniszter mellett állanak“. — Jelenleg minden megjegyzés nélkül közlöm e sorokat; szabad legyen azonban ezek tartalmát, az illetők becses fgyelmébe ajánlani.

Egy ritka szép légtünetemény.

A legközelebb mult Junius hó 29-dikén egy ritka szép légtüneteménynek voltam szemtanuja Biharmegyében Élesden, a regényes Körösvölgy egyik gyönyörű szép pontján. Az Élesddel délfelől épen szemben, a Sebes-Körös balpartján fekvő pesterei kopár bércek felett, delután 2 és 3 óra közt, egy elég terjedelmes rendes két színű felhőcsoportozat állt; azonban ettől, amint látszott egészen függetlenül, elkülönözve, Élesdfelől, egy kicsiny s egészen fehérszínű kerek felhő tűnt fel, amely azon percben, amelyben én észrevettem, épen hosszú vékony farkot bocsátott le lassan a földfelé. Azonban a felhőfark lefelé ereszkedése csakhamar megszűnt; ámde ekkor a felhő alatt a földön a pesterei barlang szájánál erős forgószél támadt, amely néhány perc alatt, mint több száz ölnyi magas oszlop emelkedett a fehérfelhő felé és annak farkával egyesülvén, nagy sebességgel rohantak át a bércek felett együttesen délfelé. Ez idő alatt Élesden csendes idő, derült ég és rekkenő hőség volt; ama tünetemény pedig, mint színhelyének közelében hallám, iszonyu zugasú szélvésszé és záporrá fejlődött a bércek felett. Az egész vidék rendkívülinek s nagyon ritkának tartja e tüneteményt s a magyarok is széltire a „Sárkány“-nak tulajdonítják azt. Rendkívül érdekes volt, amint egypár nap mulva, hazafelé jövén, a tünetemény színhelyének épen közelében fekvő vasuti állomásnál, töredékeit hallhatám egy beszélgetésnek, amelyben egy öregember magyarnyelven fejtegeté egy másik öregnek a tünetemény okait. A felhőből — ugymond — egy sárkányt, valami hibája miatt, lelöktek a többi sárkányok. A lelökött a felhő farkán ereszkedett lefele, azonban egy már korábban lelökött földi sárkány, felment érette a forgószélben és úgy hozta le. Ezek a földön járó sárkányok egészen ártatlan emberforma lények, nem bántanak senkit, s az egy tejen kívül semmit sem

esznek. A sárkányok néha-néha a földön is, a felhőkben is lóháton járnak. „De hát mikor semmiféle felhő sincs az égen, hol vannak?” — kérde kétérdű a hallgató öreg: — „nincs olyan idő, hogy az égen valahol valami felhő ne volna”; — felelte a másik egészen komolyan. — A tünemény tehát, mind természettudományi, mind mythologiai szempontból egyiránt érdekes.

R é v é s z Imre.

Könyvészet.

Veresmarty Mihály megtérése históriája. Bevezetésül Veresmarty Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái. Korrajz a hitújítás idejéből. Irta Ipolyi Arnold. Budapest. A szén István-társulat tulajdona. 32., 502. 358. lap. 8 r.

Ránk magyar protestansokra nézve is, különösen egyháztörténelmi szempontból, rendkívül érdekes mű! Veresmarty reformátuspap volt (Irmelyen, Nyitra közelében); de nem birván tiszta fogalommal a valódi keresztyénségről, rideg disputatiók, dialektika és zofizmak útján kereste az igaz vallást s ezen ut elvégre is a jezsuitákhoz vezetete őt s lett belőle bátaí apát ur, pozsonyi kanonok stb. s oly zordon jellemű türelmetlen ember, aki nem átalotta a protestansok tüzzel-vassal való üldöztetésének jogosultságát hirdetni; — és ha ezen embertelen nézet, bárkinél is nem teljes megvetéssel, hanem még némi takargatással s mentegéssel találkozik: afelett csak csudálkozni lehet. Fájdalom! az általunk különben őszintén tisztelt Ipolyi műve is, erősen római irányzatu és színezetű. No de elvégre is, ez szívesen elnézhető bizonyos határig; hanc veniam petimusque damusque vicissim. — Csak futólagos átolvasás után is, nagyon sok megjegyzésünk lenne a műre. Már a címlapon téves kifejezés az, hogy ezen korrajz a hitújítás korából való volna; mert hiszen a reformatzió már Veresmarty születésekor, t. i. 1572-ben teljesen be vala végezve. A korrajz tehát nem a reformatio hanem az antireformatio, vagy reakció s restauratio iszonyu korából való, azon korból, melynek fő hősei már a jezsuiták. De tartózkodunk most bővebb megjegyzésektől, csak azt említjük még fel, hogy az egész műben csak az egyik fél, t. i. Veresmarty és a római katholicizmus szolván, elmulthatatlan szükség volna meghallgatni az igazság érdekében a másik félt is, t. i. Veresmarty református kor és paptársait. Nyomozásokat kellene tehát tenni a dunántuli és dunamelléki ref. egyházkerületek s az illető egyházmegyék levéltáraiban, mert azokban minden bizonnal kellene lenni Veresmartyra vonatkozó adatoknak. Addig is azonban különösen lelkészi körök számára, nagyon ajánljuk megolvasás és tanulmányozás végett e művet. Nagyon sajnálni lehet, hogy a 389—390., 397—398. lapok közül, némelyik kétszer van, némelyik pedig nincs meg, — legalább az általunk használt példányban. —

Utazás keleten. A suez-i csatorna megnyitása alkalmával Olasz, Görög és Törökországon át Palesztinában és Egyiptomban. Irta Simon József. Budapest. Légrády testvérek 1875. 8 r. 296. l. Érdekes és tanulságos olvasmány. —

Az erdélyi evang. ref. egyházkerület egyházjoga. Irta dr. Kolozsvári Sándor, m. k. egyetemi jogtanár stb. I. Füzet Kolozsvár, Stein. 1875. 8 r. 192 lap. A második füzet is ok-

vetlenül megjelenik még ez évben; a kettőnek előfizetési ára 2 frt 50 kr. Bolti ára 3 frt leend. —

Te metési alapigék. Az ó és új testamentomból összeszedette Kozma Mihály szent gericei unitarius pap és esperest, bővítette és sajtó alá rendezte Kozma Ferenc. Kolozsvár. Stein. 8 r. 124. lap. Ára 1 frt. — Célszerűen rendezett használható gyűjtemény. — **A z e v a n g e l i u m i c s o d á k.** Tekintettel az ó és új testamentomi összes csodákra. Történelmi bírálati tanulmány. Irta Simén Domokos, a bibliamagyarázat rendes tanára. Kolozsvár. Stein. 1875. k. 8 r. 10, 164. lap. Ára 1 frt. — A trivialis rationalismus alantas térein és szűk látkörében mozgó mű.

Egyházi szent beszédek, melyeket különféle alkalomra írt és mondott Péterfi Sándor hévizi pap. Új folyam, 7-dik füzet 1875. Kolozsvár. Stein. 8 r. 131 lap. Ára 1 frt. Tartalmaz 20 beszédet.

A z I s t e n o r s z á g a e v a n g e l i o m i p é l d á z a t o k szerint, egyházi beszédekben, Schweizer S. nyomán írta Fábian Mihály harkányi ref. lelkész. Budapest. Petrik. 1875. 8 r. 215 lap. Ára 1 frt 80 kr. Tartalmaz 18 beszédet.

A p h i l o s o p h i a i t u d o m á n y o k e n c y c l o p a e d i á j a. Irta Bihari Péter a pesti ref. főgymnasium ny. r. tanára. Budapest. Franklin-társulat. 1875. 8 r. 8 és 135 lap, sűrű nyomással. Ára 80 kr. — Helyes irányu s tiszta, szabatos magyar nyelven írott mű. Vajha minél alaposabban s terjedelmesebben tanítják s tanulnák az illetők mind a felgymnasiumban, mind az akadémiában a bölcsészeti tudományokat! mert szomoruan tapasztaltuk, hogy még oly kitűnő ifju lelkészek is, akik külföldön jártak, németül jól tudnak, az oly theologiai műveket sem használhatják, a melyek valami mélységeseknek vagy fent szárnyalóknak épen nem mondhatók; — a szavakat értik, de az észméket, a gondolatokat nem, mert nem bírnak kellő jártassággal a bölcsészeti és theologiai eszmekörben. — De hát valyon jogászaink, sikerrel tanulmányozzák-e a német jogbölcsészeti műveket?

Csörsz-árka. Régészeti közlemény Réső Ensel Sándor uti naplójából. Nyiregyháza. 1875. Kis 8 r. 32 lap. Az illetők számára tanulságos olvasmány. Szerző a végsorokban következőleg fejezi ki a maga véleményét: „Csörsz árka szerintem, köztünk és a leigázott szláv népek közötti demarkácziális vonal volt; e mögött tartá Árpád s serege szállását.“ — Nekem részemről, régi határozott meggyőződéselem, hogy a Csörsz árka, se nem demarkácziális vonal, se nem vízcsatorna, se nem hadi véd sáncz, hanem egyenesen közlekedési út volt, gyors lovas hírnökök vagy futárok számára, s azon rendeltetéssel birt, hogy a nagy magyar sík föld roppant területén szétszórva lévő hunn, vagy bármiféle lovasokat, néhány óra alatt egy valódi nagy sereggé összpontosítani lehessen. A hírnök amint vette a vezér parancsát, gyors ménen nyargalt éjjel és nappal a legközelebbi őrállomásig, innen váltott lovon tovább, s néhány óra alatt egy valódi hatalmas sereg lehetett a kijelölt helyre összpontosítva. — Maga azon tény, hogy az árok amint neki vág egyik parton a Tiszának, vagy más folyamnak, nyomban a másik parton az eddigi irányban folytatatik; vagy neki vág valamely nagy erdőnek, pl. a debreceni cserének, — az erdön keresztül folytatja megkezdett irányát; maga, mondom ezen tény, nyilván mutatja, hogy itt csak

utról lehet szó. A lovag amint nyargalva a Tiszához ért, keresztül usz-tatta azt, amint az erdőt érte, keresztül nyargalt azon, lévén az ő utja, természetesen nem az árok, hanem az árokból kihányt jó széles töltés. Ezen nézettel nem csak nem ellenkezik, hanem igen helyesen ösz-szefér az, hogy különösen ott, ahol különböző árok s töltések ösz-szögeltettek, valódi védsáncokká vagy avarféle Ringekké is alakítottak azok. — Itt jut eszembe, hogy ez ügyben mily sajátságos tévedésbe esett a néhai jó emlékezetű Budai Ézsaiás. (Magyarország histor. Pest. 1833. 3-dik kiadás. I. 27–28. l.) Fejtegetvén ugyanis Aventinus azon pontját, amely a hunn vagy avar ringekről szól; ezen szavakra, „qui murus a varare. vocari solet,” azt mondja, hogy itt a német nyomdász hibázott, mert **avarare-t**, azaz avar árkot kellett volna szednie, minthogy „a varrare szónak nincs nyoma a deák íróknál, és mit tenne, nem tudhatni“ Ezt pedig egész önérzettel említi mint saját fel-fedezését; a nyomtatásbeli hibát, ugymond, még „senki észre nem vette.“ Nem is említette azt, hogy a nyomdahiba Aventinus minden kiadásaiban előjő; nem kérdezve azt sem, hogy a murus-t miképen lehessen épen árok-nak fordítani, csak azt jegyzem meg, hogy a wara vagy vara, varda, warda, varare, varca (bárka), varus stb. valóban elő-jönnek nem ugyan a klasszikus latin íróknál, akikre Budai gondolt, ha-nem igenis, a középkori latin íróknál és oklevelekben és pedig az ór-hely, órállomás, custodia, bekerített védhely, vagyis a vár értelmében. — Aventinus tehát csak oly formát akar mondani, hogy a hunn-avarok által emelt óriási földfalak, melyek fákkal s bokrokkal va-lának beültetve, — és a falak által bekerített tér, órállomások-nak, védhelyeknek, **váraknak** neveztettek. Ezen „hunnivár-ban amint Aventinus mondja, az egyes örtelepek csak oly távolságra valának, amilyenre emberi szóval el lehet kiáltani, de a vár falain kívül már oly nagyobb távolságra voltak egymástól az örtelepek vagy hadi ta-nyák, falvak, amilyen távolságot a kürt vagy a trombita zengése be-járhatott.

A magyar alföldön szétszórva lévő, de bizonyos geometriai ösz-szűggsre mutató nagy halmok, már akár a természet akár emberi munka alkotta legyen azokat, nézetem szerint szinte hadi órállomásul s hradó helyül használtattak fel, ugy, mint későbbben is a székelyeknél a hegységek azon pontjai, a melyeken a hadi lárma hradó tüze fellobogott. — Bocsáss meg tisztelt olvasó e kis kitérésért! Nagyon sajnálom, hogy nincs többé időm, e tárgyra vonatkozó nézeteimet bővebben ki-fejteni. —

ABC. Az irva olvastató tanmód szerint. „Haesters Fibel.“-jének 240-dik stereotyp kiadása szerint készítette Bánhegyi István szepes sárosmegyei kir. II. tanfelügyelő. Harmadik tetemesen javított és bővített kiadás. Debreczenben. Ifj. Csáthy Károly 1875. Ára kötve 16 kr. Még ez év folytán vezérkönyv is fog hozzá megjelenni. —

Köszönettel vettük a nagy szalontai egyházmegye f. évi áprilisi gyűlésének jegyzőkönyvét, — s a nagy enyedi főis-kolai tanárkar előterjesztését is az Enyed-Kolozsvár-féle viszályos ügyben; — mint szinte az Ért esít vé ny-t is, a debreceni hely. hitv. egyház 8 osztályu leánynevelőintézetéről az 187⁴/₅. iskolai évről. Szer-kesztette Dóczy Gedeon igazgató tanár. 8 r. 16. l. A tanulók ösz-

szes száma 103. Ezek közül helybeli 74, vidéki 29. Vallásra nézve ref. 79, róm. kath. 15. ágostai hitv. 8, izrael ta 1.

Megjelent a Magyar Közlekedésügy, vasuti és távirdai havi folyóirat első — juliusi — füzete, Wühlrl Jákó szerkesztése alatt, Budapesten, Aigner kiadásában, 8 r. 60 lapon, érdekes tartalommal. Előfizetési ár egész évre 5 frt, félévre 2 frt 50 kr. A pénz Aigner Lajos könyvkereskedésébe, Budapest, IV. ker. váci-utca 18. sz. küldendő. —

A Magyar tudományos akadémia által kiadott könyvek jelentékenyen leszállított áron kaphatók. A könyvek sorozata egy nagy 8-rétben 43 lapra terjedő önálló füzetben jelent meg, a mult junius hóban az Akadémia könyvkiadó hivatalában. — Siessenek e füzetet megszerezni könyvárusoktól az egyházmegyei könyvtárnokok. Az akadémiának különösen történelmi kiadványai között nagy számmal vannak olyanok, amelyek magyar prot. szempontból is nagyon érdekesek. Ha másként nem, gyűjtés utján pénzt kell szerezni s a könyvek közül minél többet meghozatni az egyházmegyei s a gymnasiumi könyvtárak számára. Illető világi uraink ily alkalmaknál mutathatnák különösen meg, hogy a legnagyobb részben szegénységgel küzdő protestans lelkészek tudományos művelődésének őszinte barátai.

Szabad legyen ez uttal egyszermindenkorra kijelentem, hogy a hozzám, mint szerkesztőhöz beküldött irodalmi termékekről, ezentul is a legszivesebb készséggel teszek vagy tétetek említést, de azt nem tehetem, hogy a kiadóknak vagy szerzőknek e folyóirat illető füzetét különlegesen s ingyen megküldjem. Ez napi és heti lapoknál talán mehet; de füzetes folyóiratoknál oly kedvező anyagi helyzetet feltételezhetik, amilyennel a Figyelmező éppen nem dicsekedhetik. — Mellékesen megjegyzem, hogy nagy tévedés az, amit a minap olvastam valahol, mintha t. i. a Figyelmező a debreceni egyházmegyében „kivétel nélkül minden lelkész birtokában megvolna“. Vajha ugy volna! De ugy látszik, hogy a komolyabb magyar prot. egyházi irodalmi vállalatokra nézve is folyvást igaz marad e példabeszéd: szemérmes koldusnak üres a táskája. Szerkesztő.

Rövid előleges jelentés a presbyterián egyházak londoni gyűléséről.

Az egész föld különböző nyelvű presbyterian egyházainak Londonban folyó julius hó 21-diki előleges nagy gyűlésére, mi debreceniek is küldénk üdvözlő szózatot Nemzetünk s hitfelekezetünk kitünő derék barátja, párisi tanár s magyar akadémiai tag Sayous Eduard ur szólitott erre fel, becses levélben bennünket. Szózatunkat, melyet közlésem folytán az „Evangy. prot. lap“ hozott is immár, Decoppet párisi lelkész ur mutatja be Londonban a mi nevünkben. — Az egész ügyről, a Figyelmező következő füzeté bővebben fog szólni.